

SEDMO POGLAVLJE: **Rasa i birokratija**

DVE NOVE tehnike političke organizacije i vladavine nad stranim narodima otkrivene su u prvim decenijama imperijalizma: rasa, kao princip državne politike, i birokratija, kao princip strane dominacije. Bez rase kao zamene za naciju grabež oko Afrike i ulagačka groznica su mogli ostati sasvim nesvrhoviti ples smrti i trgovine (Džozef Konrad) kao u svim poterama za zlatom. Bez birokratije kao zamene za vladu, britansko posedovanje Indije je moglo da se potpuno prepusti bezobzirnosti kršioaca zakona u Indiji (Berk) i ne bi se menjala politička klima celokupne ere.

Obe tehnike otkrivene su zapravo na Crnom kontinentu. Rasa je postala nužno objašnjenje za ljudska bića koja nijedan Evropljanin ili civilizovan čovek nije mogao da razume i čija je ljudskost toliko uplašila i ponizila doseljenike da oni više nisu želeli da pripadaju istoj ljudskoj vrsti. Rasa je bila burski odgovor na sveobuhvatnu monstroznu Afriku – ceo kontinent naseljen i prenaseljen divljacima – i objašnjenje ludila koje ih je obuzelo i prosvetlilo kao munja na vedrom nebu: Istrebite sve zveri. ¹ Taj odgovor je rezultirao najgroznijim masakrima u skorijoj istoriji, Berovim istrebljenjem hotentotskih plemena, divljim ubijanjem koje je počinio Karl Peters u nemačkoj Južnoj Africi, desetkovanjem miroljubivog stanovništva Konga koje je sa 20 do 40 miliona smanjeno na 8 miliona ljudi; i, konačno, možda najgore od svega, rezultiralo je trijumfalnim uvođenjem tih sredstava pokoravanja u svakodnevnu, uglednu spoljnu politiku. Koja bi glava civilizovane države ikada ranije izrekla strogu opomenu Vilhelma II nemačkom ekspedicijom kontingentu koji se borio da uguši boksterski ustanak 1900: Baš kao što su Huni pre hiljadu godina, pod Atilininim vođstvom, stekli ugled po kome još uvek žive u istoriji, tako može nemačko ime postati poznato u Kini da se nijedan Kinez nikada više ne usudi da popreko pogleda Nemca. ²

Dok je rasa, bilo kao domaća ideologija u Evropi, bilo kao nužno objašnjenje poraznih iskustava, uvek privlačila najgore elemente u zapadnoj civilizaciji, birokratiju je otkrio i prvi joj se priklonio, najbolji i ponekad čak

¹ Joseph Conrad, *Heart of Darkness* u *Youth and Other Tales*, 1902, je delo koje najbolje osvetljava stvarno rasno iskustvo u Africi.

² Citirano iz Carlton J. Hayes, *A Generation of Materialism*, New York, 1941, p. 338. Naravno da je još gore slučaj Leopolda II Belgijskog, odgovornog za najcrnije stranice istorije Afrike. Postojao je samo jedan čovek koji se može optužiti za zločine koji su smanjili domaće stanovništvo (Konga) od između 20 i 40 miliona 1890. godine na 8 500 000 1911. Leopold II. Vidi Selwyn James, *South of the Congo*, New York, 1943, p. 305.

najjasnovidiji sloj evropske inteligencije. Administrator koji je vladao putem izveštaja³ netrpeljivije i tajnovitije nego ijedan orijentalni despot, izrastao je iz tradicije vojne discipline usred grubih i bezakonitih ljudi; dugo je on živeo po časnom, žudnom dečačkom idealu modernog viteza u sjajnom oklopu koji je poslan da zaštiti bespomoćan i primitivan narod. I on je ispunjavao taj zadatak, bolje ili gore, sve dok se kretao u svetu u kojem je vladalo staro trojstvo rat, trgovina i gusarenje (Gete), a ne u komplikovanoj igri dalekosežnih investicionih politika, igri koja je zahtevala dominaciju jednog naroda, ne kao ranije radi sopstvenog bogatstva, već zbog bogatstava neke druge zemlje. Birokratija je bila organizator velike igre ekspanzije u kojoj se svaka oblast smatrala stepenicom za buduće mešanje i svaki narod instrumentom budućih osvajanja.

Iako se na kraju pokazalo da su rasizam i birokratija međusobno povezani na mnogo načina, oba su otkrivena i razvijana nezavisno. Niko ko je na ovaj ili onaj način bio uključen u njihovo savršenstvo nije shvatio sve mogućnosti akumulacije vlasti i destrukcije koje je sama ta kombinacija davala. Lord Kromer, koji se u Egiptu pretvorio od običnog britanskog *chargé d'affaires* u imperijalnog birokratu, nije ni sanjao o kombinovanju uprave sa masakrom (masakri kolonijalne vlasti kako je to Karthil bez uvijanja rekao četrdeset godina kasnije), kao što rani fanatici u Južnoj Africi nisu razmišljali o organizovanju masakra radi uspostavljanja definisane, rasne državne zajednice (kao nacisti u logorima smrti).

I: *Fantomski svet Crnog kontinenta*

DO KRAJA prošlog veka razvila su se dva izuzetno uspešna vida kolonijalnih poduhvata pomorskih evropskih naroda: osnivanje novih naselja, na novo pronađenim i retko naseljenim teritorijama gde su usvojene zakonske i političke institucije matične zemlje; osnivanje luka i trgovinskih stanica u poznatim iako egzotičnim zemljama, u sred stranih naroda, stanica čija je jedina funkcija bila da olakšaju nikad sasvim mirnu razmenu svetskog blaga. Kolonizacija se zbila u Americi i Australiji, na dva kontinenta bez sopstvene kulture i istorije koji su pali u ruke Evropljanima. Trgovinske stanice su bile karakteristične za Aziju, u kojoj Evropljani vekovima nisu pokazivali ambiciju da trajno vladaju ili nameru da pokoravaju, desetkuju domaće stanovništvo i stalno se nasele.⁴ Oba vida preko-

³ Vidi opis Indian system of government by reports , A. Carthill, *The Lost Dominion*, 1924, p. 70.

⁴ Važno je imati na umu da su kolonizaciju Amerike i Australije pratili srazmerno kratki periodi okrutne likvidacije zbog slabe brojnosti urođenika, dok je za razumevanje geneze modernog južnoafričkog društva od velike važnosti to što zemlja izvan granice Rta nije bila

morskih poduhvata odvijala su se sporo, nepokolebljivo, skoro četiri veka, tokom kojih su naseljenici postepeno postigli nezavisnost, a u posedovanju trgovinskih stanica smenjivale su se nacije u zavisnosti od svoje relativne slabosti ili snage u Evropi.

Jedini kontinent koji Evropa nije dotakla tokom svoje kolonijalne istorije bio je tamni kontinent Afrike. Njene severne obale, naseljene arapskim narodima i plemenima, bile su dobro poznate i pripadale su sferi evropskog uticaja, na ovaj ili onaj način, od antičkih dana. Prenaseljene da bi privukle doseljenike, i isuviše siromašne da bi bile eksploatisane, ove oblasti su pretrpele sve vrste vladavina i anarhičnog nemara ali, dosta čudno, nikad posle pada egipatskog carstva i razaranja Kartagine nisu postigle pravu nezavisnost i pouzdanu političku organizaciju. Istina, evropske zemlje su pokušavale s vremena na vreme da dopru izvan Mediterana, da uspostave svoju vlast nad arapskim zemljama i nametnu hrišćanstvo muslimanskim narodima, ali nikada nisu pokušale da severnoafričke teritorije tretiraju kao prekomorske posede. Naprotiv, često su pokušavale da ih inkorporiraju u čvrstu matičnu zemlju. Ova vekovna tradicija, koju su u skorije vreme još uvek poštovali Italija i Francuska, razbijena je osamdesetih godina, kada je Engleska otišla u Egipat da štiti Suecki kanal bez namere da ga osvoji ili inkorporira. Poenta nije u tome što je Egiptu bila naneta nepravda, već u tome što Engleska (nacija koja ne leži na obalama Mediterana) slučajno nije bila zainteresovana za Egipat kao takav, već joj je on bio potreban samo zbog blaga koje se nalazilo u Indiji.

Dok je imperijalizam pretvorio Egipat od zemlje za kojom se nekad čeznulo radi nje same u vojnu bazu za Indiju i u oslonac za dalju ekspanziju, u Južnoj Africi se dogodilo upravo suprotno. Od sedamnaestog veka značaj Rta Dobre Nade zavisio je od Indije, centra kolonijalnog bogatstva; svakoj naciji koja je tamo uspostavila trgovinske baze bile su potrebne pomorske stanice na Rtu, koji je bio napušten kada je trgovina u Indiji ukinuta. Krajem osamnaestog veka britanska Istočnoindijska kompanija porazila je Portugaliju, Holandiju i Francusku i zadobila trgovinski monopol u Indiji; sasvim prirodno sledilo je zaposedanje Južne Afrike. Da je imperijalizam jednostavno nastavio stare trendove kolonijalne trgovine (koja se tako često meša sa imperijalizmom), Engleska bi ukinula svoje pozicije u Južnoj Africi otvaranjem Sueckog kanala 1869.⁵ Iako danas Južna Afrika pripada Komonveltu, ona se uvek razlikovala od drugih dominiona. Nedoostajao je glavni preduslov za konačno naseljavanje, plodnost i slaba nase-

nezauzeta zemlja kakva je ležala pred australijskim naseljenicima. To je bila već naseljena oblast, naseljena velikim Bantu stanovni tvom . Vidi C. W. de Kiewiet, *A History of South Africa, Social and Economic* (Oxford, 1941), p. 59.

⁵ Čak 1884. Britanska vlada je bila još uvek voljna da umanjí svoju vlast i uticaj u Južnoj Americi . (De Kiewiet, *op. cit.*, p. 113).

ljenost, a sâm trud početkom devetnaestog veka da se u nju naseli 5.000 nezaposlenih Engleza pokazao se kao bezuspešan. Ne samo da su tokom celog devetnaestog veka reke emigranata stalno izbegavale Južnu Afriku, već je to bio jedini dominion iz kojeg se neprestana reka emigranata brzo vraćala u Englesku.⁶ Južnu Afriku, koja je postala rasadnik kulture imperijalizma (Dems), nikada nisu tražili najradikalniji engleski branitelji Saksonstva, i ona nije figurirala u vizijama najromantičnijih engleskih sanjara o azijskoj imperiji. To samo pokazuje da je stvarni uticaj preimperijalističkih kolonijalnih poduhvata i prekomorskih naseobina bio neznan na razvoj samog imperijalizma. Da je kolonija na Rtu ostala unutar okvira preimperijalističke politike, bila bi napuštena u trenutku kada je zapravo dobila opšti značaj.

Iako bi sama otkrića zlatnih rudnika i polja dijamanta sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka imala male posledice (da to slučajno nije odigralo ulogu katalizatora za imperijalističke snage), treba zabeležiti da je zahtev imperijalista za trajnim rešavanjem problema suvišnog novca početno bio motivisan trkom za najsuvišnijom sirovinom na zemlji. Zlato jedva da je imalo ikakvo mesto u ljudskoj proizvodnji i beznačajno je u poređenju sa gvoždem, ugljem, naftom i gumom; umesto toga, ono je najstariji simbol čistog bogatstva. Po svojoj beskorisnosti u industrijskoj proizvodnji ono ima ironične sličnosti sa suvišnošću novca kojim je finansirano kopanje zlata i sa suvišnošću ljudi koji su ga kopali. Na pretenziju imperijalista da su našli stalni spas za dekadentno društvo i zastarelu političku organizaciju, ono je dodalo sopstvenu pretenziju na večnu stabilnost i nezavisnost od svih funkcionalnih determinanti. Bilo je značajno što je društvo, spremno da raskine sa svim tradicionalnim apsolutnim vrednostima, počelo da traži apsolutnu vrednost u svetu ekonomije gde ona zaista nije i ne može da postoji, pošto je tu sve po definiciji funkcionalno. Ova

⁶ Sledeća tabela britanskog useljavanja i iseljavanja iz Južne Afrike između 1924. i 1928. pokazuje da su Englezi bili skloniji od drugih doseljenika da napuste zemlju i, sa jednim izuzetkom, svake godine se pokazivalo da veći broj Britanaca napušta zemlju nego što ih se useljava:

Godina	Britanska imigracija	Ukupna imigracija	Britanska emigracija	Ukupna emigracija
1924	3 724	5 265	5 275	5 857
1925	2 400	5 426	4 019	4 483
1926	4 094	6 575	3 512	3 799
1927	3 681	6 595	3 717	3 988
1928	3 285	7 050	3 409	4 127
	17 184	30 911	19 932	22 254

Ove brojke su citirane iz Leonard Barnes, *Caliban in Afrika. An Impression of Colour Madness*, 1931, p. 59, note.

iluzija o apsolutnoj vrednosti učinila je da proizvodnja zlata od najstarijih vremena bude posao avanturista, kockara, kriminalaca, elemenata van granica normalnog, zdravog društva. Novost u južnoafričkoj poteri za zlatom je bilo to što ovde lovci na sreću nisu bili strogo izvan civilizovanog društva već, naprotiv, vrlo jasno, nuzproizvod ovog društva, neizbežni ostatak kapitalističkog sistema; oni su čak bili predstavnici ekonomije koja je nemilosrdno proizvodila suvišnost ljudi i kapitala.

Suvišni ljudi, boemi četvrtog kontinenta,⁷ koji su se sjurili na Rt, još uvek su imali mnogo zajedničkog sa starim avanturistima. Oni su takođe osetili ono "Odvezi me negde istočno od Sueca gde je najbolje nalik na najgore, / Gde nema deset zapovesti, gde može u čoveku da se probudi žed. Nisu se oni razlikovali zbog svoje moralnosti ili nemoralnosti, već pre zbog toga što odluka da se pridruže ovoj gomili svih nacija i boja⁸ nije više zavisila od njih; oni nisu iskoračili iz društva, već ih je ono ispljunulo, oni nisu preduzeli ništa izvan dozvoljenih granica civilizacije, već su jednostavno bili žrtve bez upotrebe ili funkcije. Njihov jedini izbor bio je negativan, odluka da se ne pridruže radničkim pokretima, u kojima su najbolji od suvišnih ljudi ili onih koji su bili uplašeni suvišnošću uspostavili neku vrstu kontradruštva kroz koje ljudi mogu naći povratak u humani svet drugarstva i svrhovitosti. Oni nisu bili sopstveno delo, oni su bili živi simboli onog što im se dogodilo, žive apstrakcije i simboli apsurdnosti ljudskih institucija. Nisu bili individualisti kao stari avanturisti, bili su senke događaja s kojima nisu imali nikakve veze.

Kao g. Kurc u Konradovom *Srcu tame*, oni su bili "šuplji do srži", bezobzirni bez srčanosti, pohlepni bez smelosti i okrutni bez hrabosti. Nisu ni u šta verovali i mogli su (sebe) navesti da veruju u bilo šta bilo šta. Izbačeni iz sveta ustaljenih društvenih vrednosti, bili su prepušteni sami sebi, a još uvek nisu imali za šta da se uhvate osim, tu i tamo, za mrvu talenta koja bi ih činila opasnim, kao Kurca, ako bi im ikada bilo dozvoljeno da se vrate u domovinu. Jer jedini talenat koji je možda mogao da pupi u njihovim praznim dušama bio je dar fascinacije koji čini izvanrednog vođu ekstremističke partije. Talentovaniji su bili pokretna otelovljenja ogorčenosti kao Karl Peters (mogući model za Kurca), koji je otvoreno priznao da je bio sit da ga računaju među parijske i da je želeo da pripada rasi gospodara.⁹ Ali, talentovani ili ne, svi su bili spremni na sve, od ubedivanja i izbacivanja do dragovoljnog ubistva, za njih su bližnji bili "ovako ili onako samo mušica u letu". Oni su doneli ili su brzo naučili kod ponašanja koji je odgovarao tipu ubica koji se stvarao i za koga je jedini neoprostiv greh to da izgubi samokontrolu.

⁷ J. A. Froude, *Leaves from a South African Journal* (1874) u *Short Studies on Great Subjects*, 1867-1882, Vol. IV.

⁸ *Ibid.*

⁹ Citirano iz Paul Ritter, *Kolonien im deutschen Schrifttum*, 1936, predgovor.

Bilo je, sigurno, autentične gospode među njima, kao gospodin Džons iz Konradove *Pobede*, koji je iz dosade bio spreman da po svaku cenu uđe u svet hazarda i avanture, ili kao g. Hejst, koji je bio opijen prezirom prema svemu ljudskom dok nije potonuo kao otkinut list... nikada se ne uhvativši ni za šta. Njih je neodoljivo privlačio svet u kome je sve šala, koji ih može naučiti Velikoj Šali, to jest veštini očajaja. Savršeni džentlmen i savršeni nitkov upoznavali su se u velikoj divljoj džungli bez zakona, i našli su kako se dobro slažu, sa svojim ogromnim različitostima, sa identičnim dušama različito prerušenim. Mi smo videli ponašanje visokog društva tokom Drajfusove afere i gledali smo kako Dizraeli otkriva društvenu vezu između poroka i zločina; ovde, isto tako, imamo u suštini priču o visokom društvu koje se zaljubljuje u sopstveno podzemlje i o kriminalcu koji se oseća unapređen kada sa civilizovanom hladnoćom, uz izbegavanje nepotrebnog napora i zbog lepog vaspitanja, njemu biva dozvoljeno da stvara pokvarenu, rafiniranu atmosferu oko svojih zločinâ. Ta rafiniranost, sam kontrast između brutalnosti zločina i manira u kojem su izvedeni, postaje most dubokog razumevanja između kriminalca i savršenog džentlmena. Ali ono čemu su bile potrebne decenije da se konačno ostvari u Evropi, zbog produženog dejstva etičkih vrednosti društva, eksplodiralo je uz spremnost uskog kruga u fantomskom svetu kolonijalne avanture.

Izvan svih društvenih stega i hipokrizije, naspram urođeničkog života kao pozadine, džentlmen i kriminalac su osetili ne samo bliskost ljudi koji dele istu boju kože, već i surovi uticaj sveta beskrajnih mogućnosti da počinu zločin u duhu igre, da kombinuju stravu i smeh, to jest da potpuno ostvare svoju fantomsku egzistenciju. Urođenički život je avetinjskim događajima davao prividnu garanciju da neće biti nikakvih posledica jer im je ionako izgledao kao puka igra senki. Igra senki kroz koju vladajuća klasa može da prođe bezosećajno i bezobzirno, sledeći svoje nerazumljive ciljeve i potrebe.

Svet urođenika je bio savršena scena za ljude koji su pobjegli od realnosti civilizacije. Pod nemilosrdnim suncem, okruženi neprijateljskom prirodom, oni su bili suočeni sa ljudskim bićima koja su, živeći bez nekog cilja u budućnosti i dostignuća u prošlosti, bila nerazumljiva, kao stanovnici ludnice. Praistorijski čovek nas je proklinjao, molio nam se, želeo nam dobrodošlicu ko to zna? Bila nam je uskraćena mogućnost da razumemo naše okruženje, klizili smo pored njih kao fantomi, čudeći se, potajno preneraženi kao što bi normalan čovek bio pred izlivom oduševljenja u ludnici. Nismo mogli da razumemo jer smo bili predaleko i nismo mogli da se setimo, jer smo doputovali u noć prvih doba, onih doba koja su otišla jedva ostavljajući znak i nikakva sećanja. Zemlja je izgledala nezemaljska... a ljudi... Ne, oni nisu bili ne-ljudi. I, znate, to je bilo najgore ta

sumnja da oni nisu ne-ljudi. Ona bi se lagano prikrala. Urlali su i skakali, vrteli se i pravili strašne grimase; ali vas je plašila upravo misao o njihovoj ljudskosti koja je kao vaša misao o dalekom srodstvu sa tom divljom i strašnom bukom. (*Srce tame*).

Sa istorijske tačke, međutim, čudno je da je postojanje praistorijskih ljudi imalo tako malo uticaja na zapadnog čoveka pre grabeža oko Afrike. To je, međutim, pitanje historiografije što nema zabeleženih događaja kad su istrebljivana divlja plemena koja su evropski naseljenici nadmašili brojem dok su brodski tovari crnaca izvoženi kao robovi u evropski regulisan svet Sjedinjenih Država, ili dok su samo pojedinci tonuli u unutrašnjost Crnog kontinenta, gde su divljaci bili dovoljno brojni da uspostave sopstveni svet, svet lakoumnosti, kome su evropski avanturisti dodali lakoumnost lova na slonovaču. Mnogi od tih avanturista su poludeli u tihoj divljini prenaseljenog kontinenta gde je prisustvo ljudskih bića samo naglašavalo krajnju usamljenost i gde je izgledalo da nedirnuta, sveobuhvatna neprijateljska priroda, koju se niko nikada nije pomučio da pretvori u ljudski pejzaž, veličanstveno strpljiva čeka da prođe fantastična invazija čoveka. Ali njihovo ludilo je ostalo stvar ličnog iskustva i nije imalo nikakvih posledica.

Sa ljudima koji su došli tokom grabeža oko Afrike to se izmenilo. Nije više bilo usamljenih pojedinaca; cela Evropa je doprinela (njihovom) stvaranju. Oni su se koncentrisali na južnom delu kontinenta, gde su sreli Bure, holandsku raskolničku grupu koju je Evropa skoro zaboravila, ali koja je sada poslužila kao prirodan uvod u izazov nove sredine. Reagovanje suvišnih ljudi bilo je najčešće određeno reagovanjem jedine evropske grupe koja je ikada, iako u potpunoj izolaciji, morala da živi u svetu crnih divljaka.

Buri su potomci holandskih naseljenika koji su sredinom sedamnaestog veka stacionirani na Rtu da brodove na putu za Indiju snabdevaju svežim povrćem i mesom. Mala grupa francuskih hugenota bili su jedini ljudi koji su došli za njima tokom narednih vekova, tako da je jedino uz pomoć visoke stope rađanja mala raskolnička grupa prerasla u mali narod. Potpuno izolovani od tokova evropske istorije, oni su stupili na put kakvim je malo naroda išlo pre njih, a gotovo nijedan sa uspehom.¹⁰

Dva glavna materijalna činioca u razvoju burskog naroda bila su izuzetno loše tlo, koje se moglo koristiti samo za ekstenzivno stočarstvo, i veoma brojno crno stanovništvo, koje je bilo organizovano u plemena i živelo kao lovci-nomadi.¹¹ Loše tlo je onemogućilo gušće naseljavanje i

¹⁰ Lord Selburn 1907: Beli ljudi Južne Afrike su se dali na takav put kakvim je pre njih i - lo samo nekoliko nacija, a te ko da je ijedna i la sa uspehom. Vidi Kiewiet, *op. cit.*, pogl. 6.

¹¹ Posebno vidi Kiewiet, *op. cit.*, pogl. III.

sprečilo holandske seljake-doseljenike da zadrže seosku organizaciju iz svoje domovine. Velike porodice, izolovane jedne od drugih širokim divljim površinama, bile su primorane na neku vrstu klanske organizacije, i jedino je sveprisutna pretnja od stalnog neprijatelja, crnih plemena koja su brojno znatno nadmašivala bele naseljenike, sprečavala te klanove da vode aktivan rat jednih protiv drugih. Rešenje dvostrukog problema, neplodnosti tla i obilja urođenika, bilo je ropstvo.¹²

Ropstvo je, međutim, veoma neprikladna reč da bi se opisalo ono što se zaista dogodilo. Pre svega, iako je ropstvo odomacilo izvestan deo divljeg stanovništva, nikada ga nije u potpunosti obuhvatilo, tako da Buri nikako nisu mogli da zaborave svoj prvi užasan strah pred ljudskim vrstama koje im ponos i smisao za ljudsko dostojanstvo nisu dozvoljavali da prihvate kao sebi ravne. Strah od nečega sličnog sebi što ipak ni u kom slučaju nije kao ti, ostao je u osnovi ropstva i postao osnova rasnog društva.

Čovečanstvo se seća istorije naroda, ali o praistorijskim plemenima poznaje samo legende. Reč rasa ima precizno značenje samo tada i tamo gde su narodi suočeni sa plemenima o kojima nemaju nikakav istorijski zapis i koja ni sama ne znaju nikakvu sopstvenu istoriju. Da li oni predstavljaju praistorijskog čoveka, slučajno preživeli primerke prvih oblika ljudskog života na zemlji, da li su postistorijski, preživeli u nekoj nepoznatoj propasti koja je okončala civilizaciju, mi to ne znamo. U svakom slučaju, pojavili su se više nalik na preživeli iz jedne velike katastrofe za kojom su možda sledile manje propasti, sve dok katastrofička monotonija nije izgledala kao prirodna situacija ljudskog života. U svakom slučaju, rase u ovom smislu nađene su samo u oblastima gde je priroda bila naročito neprijateljska. Od drugih bića uopšte ih nije delila boja kože, već činjenica da su se ponašali kao deo prirode, da su se prema prirodi odnosili kao prema svom neospornom gospodaru, da nisu stvorili ljudski svet, ljudsku realnost i da je tako priroda ostala, u svem svom veličanstvu, jedina sveobuhvatna realnost i u poređenju sa njom oni su bili nestvarni i avetinjski. Oni su, tako, bili prirodna ljudska bića, kojima je nedostajao specifično ljudski karakter, specifično ljudska realnost pa, kad su ih masakrirali, Evropljani nekako nisu imali svest o tome da su počinili ubistvo.

Štaviše, besmisleni masakr urođeničkih plemena na Crnom kontinentu prilično je bio u tradicijama samih plemena. Istrebljenje neprijateljskih plemena bilo je pravilo u svim afričkim urođeničkim ratovima i ono nije

¹² Robovi i Hotentoti su zajedno izazvali značajne promene u načinu mišljenja i običajima kolonista, jer klima i geografija nisu jedine uticale na formiranje izrazitih osobina burske rase. Robovi i su a, Hotentoti i izolacija, jeftin rad i zemlja kombinovano su stvorili institucije i navike južnoafričkog društva. Sinovi i kćeri koji su se rodili krepkim Holanđanima i hugenotima naučili su da gledaju na rad u polju i na svaki težak fizički trud kao na funkcije sluganske rase (Kiewiet, *op. cit.*, p. 21).

bilo ukinuto kada je jedan crni vođa ujedinio različita plemena i predvodio ih. Kralj Čaka, koji je početkom devetnaestog veka ujedinio Zulu plemena u izuzetno disciplinovanu iako ratničku organizaciju, nije uspostavio ni narod niti naciju Zulua. On je jedino uspeo da uništi više od milion pripadnika slabijih plemena.¹³ Pošto disciplina i vojnička organizacija same po sebi ne mogu da uspostave državu, to uništenje je ostalo nezabeležena epizoda u nestvarnom, nerazumljivom procesu koji čovek ne može da prihvatiti, pa ga zato ljudska istorija ne pamti.

U slučaju Bura, ropstvo je bilo oblik prilagođavanja evropskog naroda crnoj rasi¹⁴ i samo je spolja ličilo na one istorijske slučajeve u kojima je ropstvo bilo rezultat osvajanja ili trgovine robljem. Nikakva država, nikakva zajednička organizacija nije držala Bure na okupu, nikakva teritorija nije bila konačno kolonizovana, crni robovi nisu služili nijednoj beloj civilizaciji. Buri su izgubili i svoj seljački odnos prema zemlji i svoje civilizovano osećanje za ljudsko drugarstvo. Svaki je čovek izbegavao tiraniju dima svoga suseda,¹⁵ to je bilo pravilo zemlje; svaka burska porodica je u potpunoj izolaciji ponavljala opšti obrazac burskog iskustva među crnim divljacima i vladala je njima u apsolutnom bezakonju, bez provere ljubaznih suseda spremnih da vas pozdrave ili da se obruše na vas, delikatno igrajući između uloge kasapina i policajca, u pobožnom strahu od skandala i vešala i azila za umobolne (Konrad). Kako su vladali nad plemenima i živeli parazitski od njihovog rada, konačno su imali položaj veoma sličan položaju urođeničkih plemenskih vođa čiju su vlast ukinuli. Urođenici su, međutim, na njih gledali kao na viši oblik plemenskog vodstva, kao na neku vrstu prirodnog božanstva kome se moraju pokoravati; tako su Burima božansku ulogu isto toliko nametnuli crni robovi koliko su je i ovi sami slobodno prihvatili. Naravno da je tim belim bogovima crnih robova svaki zakon značio samo uskraćivanje slobode, vlada samo uklanjanje divlje samovolje klana.¹⁶ Buri su u urođenicima otkrili jedinu sirovinu koju je Afrika pružala u izobilju i nisu ih koristili za stvaranje bogatstva, već za puke esencijalne potrebe ljudske egzistencije.

Crni robovi u Južnoj Africi brzo su postali jedini deo stanovništva koji je stvarno radio. Njihovo rintanje karakterisale su sve poznate nazadnosti ropskog rada, kao nedostatak inicijative, lenjost, nemar prema oruđu i opšta neefikasnost. Njihov rad je zato jedva uspevao da gospodare održi u živo-

¹³ Vidi James, *op. cit.*, p. 28.

¹⁴ Istinita istorija kolonizacije Južne Afrike ne opisuje razvoj naseljenika Evropljana, već totalno novog i jedinstvenog društva različitih rasa i boja i kulturnih dokumenata, oblikovanog sukobljavanjem rasnog nasleđa i suprotstavljanjem nejednakih društvenih grupa (Kiewiet, *op. cit.*, p. 19).

¹⁵ Kiewiet, *op. cit.*, p. 19.

¹⁶ /Bursko/ društvo je bilo pobunjeničko, ali nije bilo revolucionarno (*ibid.*, p. 58).

tu i nikada nije postigao relativno obilje koje hrani civilizaciju. Ta apsolutna zavisnost od rada drugih i potpuni prezir prema radu i proizvodnji u bilo kom obliku transformisali su Holandanina u Bura i dali njegovom konceptu rase posebno ekonomsko značenje.¹⁷

Buri su bili prva evropska grupa koja se potpuno otuđila od ponosa koji je zapadni čovek osećao što živi u svetu koji je sam stvorio i izradio.¹⁸ Tretirali su urodenike kao sirovinu i živeli su od njih kao što bi neko možda živeo od plodova divljeg drveća. Lenji i neproduktivni, oni su pristajali da vegetiraju u suštini na istom nivou na kojem su crna plemena vegetirala hiljadama godina. Veliki užas koji je obuzeo Evrpljane pri prvom suočavanju sa urodeničkim životom bio je podstaknut upravo tom crtom nehumanosti među ljudskim bićima koja su očigledno bila deo prirode koliko i divlje životinje. Buri su živeli od svojih robova upravo na isti način na koji su urodenici živeli od neobrađene i neizmenjene prirode. Kada su Buri, u strahu od bede, odlučili da upotrebe te divljake kao da su samo neki drugi oblik animalnog života, krenuli su putem koji je mogao da se završi samo sopstvenom degeneracijom, degeneracijom bele rase koja živi pored i zajedno sa crnim rasama, od kojih će se na kraju razlikovati samo po boji kože.

Siromašni belci u Južnoj Africi, koji su 1923. činili 10 procenata ukupnog belog stanovništva¹⁹ i čiji se životni nivo ne razlikuje mnogo od nivoa Bantu plemena, danas su opominjući primer ove mogućnosti. Njihovo siromaštvo je skoro isključivo posledica prezira prema radu i prilagođavanja na način života crnih plemena. Kao i crnci, oni su napuštali zemlju kada najprimitivnija kultura ne bi više donosila ni ono malo neophodnih plodova ili kada bi istrebili životinje iz te oblasti.²⁰ Zajedno sa svojim nekadašnjim

¹⁷ Ulagan je mali napor da se podigne životni standard i da se povećaju mogućnosti klase robova i slugu. Na taj način, ograničeno bogatstvo Kolonije postalo je privilegija njenog belog stanovništva... Tako je Južna Afrika rano shvatila da samosvesne grupe mogu da izbegnu najgore posledice života u siromašnoj i nenaprednoj zemlji pretvarajući razlike u rasi i boji u sredstva društvene i ekonomske diskriminacije (*ibid.*, p. 22).

¹⁸ Na primer, na Antilima bi tako veliki broj robova, kakav je postojao na Rtu, bio znak bogatstva i izvor prosperiteta; dok je na Rtu ropstvo bilo znak nepreduzumljive ekonomije... čiji je rad bio uzaludno i neefikasno korišćen (*ibid.*). To je uglavnom dovelo Barnesu (*op. cit.*, p. 107) i mnoge druge posmatrače do zaključka: Južna Afrika je zato strana zemlja, ne samo u smislu da je njeno stanovište definitivno nebritansko, već u mnogo radikalnijem smislu da je sam njen *raison d'être*, kao atentat na organizovano društvo, u suprotnosti sa principima na kojima su zasnovane hrišćanske države.

¹⁹ To se odnosilo čak na 160.000 ljudi (Kiewiet, *op. cit.*, p. 181). James (*op. cit.*, p. 43) procenjuje broj siromašnih belaca 1943. na 500.000, što bi bilo oko 20 procenata bele populacije.

²⁰ Siromašna bela burska populacija, živeći na istom nivou opstanka kao Bantu, prvenstveno je rezultat burske nesposobnosti ili tvrdoglavog odbijanja da uče poljoprivrednu nauku. Kao Bantu, Buri vole da lutaju od jedne oblasti do druge, obrađujući zemlju dok ona ne postane jalova, ubijajući divljač dok ne nestane. (*ibid.*)

robovima došli su u centre zlata i dijamanta, napuštajući svoje farme kad god su crni radnici odlazili. Ali nasuprot urođenicima, koji su odmah zapošljavani kao jeftina nekvalifikovana radna snaga, oni su zahtevali i dobijali su milostinju kao pravo bele kože, izgubivši sasvim svest da normalni ljudi ne zarađuju za život bojom svoje kože.²¹ Danas je njihova rasna svest nasilna ne samo zato što nemaju šta da izgube da bi sačuvali članstvo u beloj zajednici, već zato što izgleda da rasni koncept definiše njihovo sopstveno stanje mnogo adekvatnije nego stanje njihovih bivših robova, koji su na dobrom putu da postanu radnici, normalan deo ljudske civilizacije.

Rasizam kao sredstvo vlasti koristio se u društvima belih i crnih pre nego što je imperijalizam počeo da ga eksploatiše kao glavnu političku ideju. Njegova osnova i njegovo opravdanje još uvek su sami bili iskustvo, užasno iskustvo nečeg otuđenog, izvan mašte ili izvan mogućnosti razumevanja; zaista, mnogi su bili u iskušenju da jednostavno izjave da oni nisu ljudska bića. Pošto su, međutim, uprkos svim ideološkim opravdanjima, crni ljudi tvrdoglavo čuvali svoje ljudske crte, beli ljudi su mogli samo da ponovo razmotre sopstvenu ljudskost i da odluče da su oni sami više od ljudskog i očigledno izabrani od Boga da budu bogovi crnim ljudima. Ovaj zaključak je bio logičan i neizbežan ako je neko želeo da radikalno porekne sve zajedničke veze sa divljacima; u praksi je to značilo da hrišćanstvo prvi put ne može da deluje kao odlučujuća uzda u opasnoj perverziji ljudske samosvesti – nagoveštaj njegove suštinske neefikasnosti u drugom, doskora rasnim društvima.²² Buri su jednostavno poricali hrišćansku doktrinu zajedničkog porekla ljudi i proglasili one delove Starog zaveta koji još nisu prelazili granice stare izraelske nacionalne religije praznoverjem, što se čak ne može nazvati ni jeres.²³ Kao i Jevreji, Buri su strogo verovali u sebe kao izabrani narod,²⁴ s tom suštinskom razlikom što

²¹ Rasa je za njih bila titula superiornosti nad urođenicima i obavljanje manuelnog rada kosilo se sa dostojanstvom koje im je bilo dodeljeno putem rase... Takva averzija je kod onih koji su bili najviše demoralisani degenerisala u zahtev za milostinju kao pravo (Kiewiet, *op. cit.*, str. 216).

²² Holandska reformistička crkva bila je u prvim redovima burske bitke protiv uticaja hrišćanskih misionara na Rtu. Godine 1944, međutim, oni su otišli jedan korak dalje i usvojili bez ijednog glasa sekta njen predlog kojim se suprotstavljalo braku Bura sa građanima kojima je engleski maternji jezik. (Prema rtskom *Times*-u, izdanje od 18. jula 1944. Citirano iz *New Africa*, Council of African Affairs, Monthly Bulletin, October, 1944.)

²³ Kiewiet (*op. cit.*, p. 181) pominje doktrinu rasne nadmoći koja je izvučena iz Biblije i koja je dobila novi polet kroz popularna tumačenja koje je devetnaesti vek nadovezao na Darwinove teorije.

²⁴ Bog Starog zaveta je za njih bio isto toliko nacionalna figura kao za Jevreje... Sećam se scene vredne spomena u Kejp Taun klubu, gde se jedan drski Britanac, večerajući slučajno sa tri ili četiri Holandana, usudio da primeti da je Hrist bio neevropljanin i da bi mu, pravo govoreći, bilo zabranjeno useljavanje u Južnoafričku Uniju. Holandani su se tako naelektrisali na tu primedbu da umalo nisu popadali sa stolica. (Barnes, *op. cit.*, 33).

oni nisu bili izabrani radi božanskog spasenja čovečanstva, već radi lenje vladavine nad drugom vrstom koja je bila osuđena na podjednako lenjo kulučenje.²⁵ To je bila božja volja na Zemlji kako je to objavila Holandska reformistička crkva i to još uvek proklamuje, u oštroj i neprijateljskoj suprotnosti sa misionarima svih drugih hrišćanskih veroispovesti.²⁶

Burski rasizam, za razliku od drugih, ima ukus autentičnosti i, takoreći, nevinosti. Potpuno odsustvo književnog ili bilo kakvog drugog intelektualnog dostignuća je najbolji svedok ove tvrdnje.²⁷ On je bio i ostao očajnička reakcija na očajnu životnu situaciju, koja je bila neartikulisana i bez posledica sve dok je niko nije dirao. Nešto je počelo da se dešava tek dolaskom Britanaca, slabo zainteresovanih za svoju najnoviju koloniju koja se 1849. još uvek nazivala vojnom bazom (za razliku od kolonija ili plantaža). Ali samo njihovo prisustvo to jest njihovo drugačije ponašanje prema urođenicima, koje nisu smatrali različitom životinjskom vrstom, njihovi kasniji napori (posle 1834) da ukinu ropstvo i iznad svega njihovi napori da postave čvrste granice nad zemljišnim posedom izazvali su žestoke reakcije kod nezadovoljnog burskog društva. Karakteristično je za Bure da su ove reakcije ponavljali po istom obrascu tokom celog devetnaestog veka: burski farmeri su izbegli britanski zakon odlazeći na volovskim kolima u divljinu unutrašnjosti, bez žaljenja napuštajući svoje domove i farme. Radije nego da prihvate ograničenja nad svojim posedima, oni su ih potpuno napustili.²⁸ To ne znači da se Buri nisu osećali odomaćeno gde god su se zadesili; oni su se osećali i još uvek se osećaju kao kod svoje kuće više nego ijedan kasniji naseljenik, ali u Africi uopšte, a ne na

²⁵ Jer je za burske farmere separacija i degradacija urođenika od boga naložena, pa je zločin i bogohuljenje sporiti se s tim (Norman Bentwich, South Africa. Dominion of Racial Problems u *Political Quarterly*, 1939, Vol. X, No. 3).

²⁶ Danas je misionar za Bura u su tini izdajnik, beli čovek koji zastupa crne protiv belih (S. Gertrude Millin, *Rhodes*, London, 1933, p. 38).

²⁷ Zato to su imali malo umetnosti, još manje arhitekture i nikakvu književnost, zavisili su od svojih farmi, svojih biblija i svoje krvi koje će ih podbosti protiv urođenika i stranaca (Kiewiet, *op. cit.*, 121).

²⁸ Istinski *Vortrekker* je mrzeo granicu. Kada je britanska vlada insistirala na učvršćivanju granica za Koloniju i za farme unutar nje, ne to mu je oduzeto... Svakako je bilo najbolje da se krene preko granice tamo gde je bilo vode i slobodne zemlje i gde nije bilo nikakve britanske vlade koja ne dozvoljava skitačke zakone, tamo gde beli čovek ne može biti izveden na sud da odgovara zbog žalbi svojih slugu (*Ibid.*, pp. 54-55). Velika seoba, pokret jedinstven u istoriji kolonizacije, (p. 58) bio je poraz politike intenzivnijeg naseljavanja. Praksa koja je za naseljavanje deset porodica zahtevala povratinu celog jednog kanadskog okruga, proirila se po celoj Južnoj Africi. Tako je segregacija bele i crne rase u odvojene naseljeničke oblasti zauvek postala nemoguća... Odvođeni Bure izvan doma aja britanskog zakona, Velika seoba im je onemogućila da uspostave pravilne odnose sa domaćim stanovništvom (p. 56). U kasnijim godinama Velika seoba će postati višestruko od protesta; postaća pobuna protiv britanske vlasti i kamen-temeljac anglo-burskog rasizma dvadesetog veka (James, *op. cit.*, p. 28).

nekoj posebno ograničenoj teritoriji. Njihove fantastične volovske zaprege, koje su zgranule britansku upravu, jasno su pokazale da su se oni pretvorili u pleme i da su izgubili evropsko osećanje za teritoriju, za sopstvenu *patriu*. Ponašali su se upravo kao crna plemena koja su isto tako vekovima lutala Crnim kontinentom osećajući se kao kod kuće gde god bi se horda zadesila i osećajući kao smrt svaki napor ka konačnom naseljavanju.

Neukorenjenost je karakteristika svih rasnih organizacija. Ono na šta su evropski pokreti svesno ciljali, preobražaj naroda u hordu, može se posmatrati kao laboratorijsko ispitivanje u burskim ranim i tužnim naporima. Dok je neukorenjenost kao svesni cilj bila utemeljena prvenstveno na mržnji prema svetu u kojem nije bilo mesta za suviše ljude, tako da njegovo rušenje može postati vrhunski politički cilj, neukorenjenost Bura je bila rezultat ranog oslobodenja od rada i potpunog nedostatka humano izgrađenog sveta. Postoji upadljiva sličnost između pokreta i burskog tumačenja izabranosti. Ali dok su pangermanska, panslovenska izabranost i izabranost poljskog mesijanskog pokreta bile manje ili više svesni instrumenti za vladanje, bursko iskrivljavanje hrišćanstva bilo je čvrsto ukorenjeno u užasnoj realnosti u kojoj su bedne bele ljude podjednako nesrećni crni ljudi obožavali kao božanstva. Živeći u sredini koju nisu imali snage da preobrase u civilizovan svet, oni nisu mogli da nađu vrednosti više od samih sebe. Poenta je, međutim, u tome da bez obzira na to da li se rasizam javlja kao prirodni rezultat katastrofe ili kao svesni instrument njenog izazivanja, on je uvek tesno povezan sa prezirom prema radu, mržnjom prema teritorijalnim ograničenjima, opštom neukorenjenošću i optimističkom verom u sopstvenu božansku izabranost.

Rana britanska uprava u Južnoj Africi, sa svojim misionarima, vojnicima i istraživačima, nije shvatila da bursko ponašanje ima nekih osnova u realnosti. Ona nije shvatila da apsolutna evropska nadmoć, za koju je, konačno, bili isto toliko zainteresovana kao i Buri, teško može da se održi osim kroz rasizam jer su stalni evropski naseljenici bili tako beznadežno malobrojni²⁹; bili su šokirani kada su Evropljani naseljeni u Africi morali da se ponašaju kao sami divljaci, pošto je to bio običaj zemlje³⁰ i njihovim jednostavnim utilitarnim umovima izgledalo je suludo da žrtvuju proizvodnju i profit fantomskom svetu belih bogova koji vladaju nad crnim senkama. Tek sa naseljavanjem Engleza i drugih Evropljana tokom potere za zlatom postepeno su se navikli na stanovništvo koje se ne može namamiti nazad u evropsku civilizaciju čak ni motivima profita, koje je

²⁹ Godine 1939. ukupno stanovništvo Južnoafričke Unije popelo se na 9 500 000, od kojih su 7 000 000 bili domoroci a 2 500 000 Evropljani. Od ovih je bilo 1 250 000 Bura, oko jedna trećina Britanaca i 100 000 Jevreja. Vidi Norman Bentwich, *op. cit.*

³⁰ J. A. Froude, *op. cit.*, p. 375.

izgubilo kontakt čak i sa nižim pobudama evropskog čoveka kad se otcepilo od svojih viših motiva jer i jedni i drugi gube smisao i privlačnost u društvu u kom niko ništa ne želi da postigne i u kom je svako postao bog.

II: Zlato i rasa

DIJAMANTSKA POLJA u Kimberliju i zlatni rudnici Vitvotersrenda ležali su u tom fantomskom svetu rase, i zemlja koja je do sada gledala kako je bezobzirno zaobilaze mnogobrojni brodski tovari emigranata na Novi Zeland i Australiju, sada je videla kako ljudi bezglavo jure na njena mola i kako preko nje hitaju do rudnika. Većinom su to bili Englezi, ali je među njima bilo ne malo ljudi iz Rige i Kijeva, Hamburga i Frankfurta, Roterdama i San Franciska.³¹ Svi su oni pripadali klasi ličnosti koje više vole avanture i špekulaciju nego smireni rad i koji nisu dobro funkcionisali u ujarmljenosti običnog života... (Bilo je tu) kopača iz Amerike i Australije, nemačkih špekulanata, trgovaca, vlasnika saluna, profesionalnih kockara, advokata..., bivših oficira vojske i mornarice, mladih sinova iz dobrih porodica... divan šaroliki skup u kojem je novac od ogromne produktivnosti rudnika tekao kao voda. Njima su se pridružile i hiljade domorodaca koji su prvo došli da krađu dijamante i da izvuku svoju zaradu puškama i barutom,³² ali su brzo počeli da rade za nadnicu i postali očito neiscrpna jeftina radna snaga kada je u najzaostalijim kolonijalnim oblastima iznenada buknuła aktivnost.³³

Obilje urođenika, jeftine radne snage, bila je prva i možda najvažnija razlika između ove potrage za zlatom i drugih tog tipa. Uskoro je postalo očigledno da gomila sa sve četiri strane sveta neće morati čak ni da kopa; u svakom slučaju, stalna atraktivnost Južne Afrike, stalni izvor koji je avanturiste dovodio u iskušenje da se tamo trajno nasele, nije bilo zlato, već ta ljudska sirovina koja je obećavala trajno oslobođenje od rada.³⁴ Evropljani su služili isključivo kao nadzornici i nisu čak radili ni kao kvalifikovani radnici i inženjeri za šta su stalno morali da se uvoze ljudi iz Evrope.

Za krajnji ishod je sporedna činjenica da ova potera za zlatom nije jednostavno bila prepuštena sebi već je bila finansirana, organizovana i povezana sa svakodnevnom evropskom ekonomijom kroz akumulirani višak bogatstva i uz pomoć finansijera Jevreja. Od samog početka otprilike sto-

³¹ Kiewiet, *op. cit.*, p. 119.

³² Froude, *op. cit.*, p. 400.

³³ Kiewiet, *op. cit.*, p. 119.

³⁴ Ono to je obilje koje i trave bilo za novozelandsku ovčetinu, to su jeftine pačve bile za australijsku vunu, plodna prerijska prostranstva za kanadsko žito, jeftin domorodački rad je bio za južnoafričko rudarstvo i industriju (Kiewiet, *op. cit.*, p. 96).

tinu jevrejskih trgovaca koji su se skupili kao orlovi oko plena³⁵ delovali su zapravo kao posrednici preko kojih se evropski kapital ulagao u rudnike zlata i industriju dijamanta.

Jedini deo južnoafričkog stanovništva koji nije imao i nije želeo da ima udela u iznenadnoj eksploziji aktivnosti u zemlji bili su Buri. Oni su mrzeli sve te *uitlanders*-e koji nisu marili za državljanstvo ali kojima je bila potrebna britanska zaštita, pa su je i pribavili, ojačavajući na taj način očigledno uticaj britanske vlasti na Rtu. Buri su reagovali kao i uvek, prodavali su svoje dijamantima krcate posede u Kimberliju i farme sa rudnicima zlata blizu Johannesburga i na volovskim kolima odlazili opet u divljinu unutrašnjosti. Nisu razumeli da se ovaj novi talas razlikuje od britanskih misionara, vladinih činovnika ili običnih naseljenika i tek kad je bilo isviše kasno i kad su već izgubili svoj udeo u bogatstvu lova na zlato, shvatili su da novi idol Zlato nije uopšte nepomirljiv sa njihovim idolom Krvi, da je nova gomila isto tako nevoljna da radi i isto tako nesposobna da uspostavi civilizaciju kao i oni sami, i da će ih otuda poštediti dosadnog insistiranja britanskih činovnika na zakonu i iritirajućeg koncepta ljudske jednakosti koji su propovedali hrišćanski misionari.

Buri su se plašili i zazirali od onoga što se zapravo nikada nije dogodilo, naime od industrijalizacije zemlje. Oni su bili u pravu u toj meri što bi normalna proizvodnja i civilizacija automatski zaista razorile način života ravnog društva. Normalno tržište rada i robe ukinulo bi privilegije rase. Ali zlato i dijamanti, koji su uskoro izdržavali pola južnoafričkog stanovništva, nisu bili roba u istom smislu i nisu se proizvodili na isti način kao vuna u Australiji, meso na Novom Zelandu ili pšenica u Kanadi. Iracionalno, nefunkcionalno mesto zlata u ekonomiji učinilo ga je nezavisnim od racionalnih proizvodnih metoda, koji naravno nikad ne bi mogli da tolerišu fantastične disparitete među crnim i belim nadnicama. Zlato, predmet za špekulaciju, čija je vrednost u suštini zavisila od političkih činilaca, postalo je životni sok Južne Afrike,³⁶ ali nije moglo i nije postalo osnov novog ekonomskog poretka.

Buri su se isto tako plašili samog prisustva *uitlanders*-a jer su ih pogrešno zamenili sa britanskim naseljenicima. *Uitlanders*-i su, međutim, krenuli isključivo sa namerom da se brzo obogate i ostali su samo oni koji u tome nisu sasvim uspeli ili koji, kao Jevreji, nisu imali zemlju u koju bi se vratili. Niti je ta grupa mnogo marila da uspostavi zajednicu po modelu evropskih zemalja kao što su britanski naseljenici uradili u Australiji, Kanadi i Novom Zelandu. Barnato je veselo otkrio da je Transvaalska vlada

³⁵ J. A. Froude, *ibid.*

³⁶ Zlatni rudnici su žila kucavica Unije... polovina stanovništva se direktno ili indirektno hrani od zlatnih rudnika i ... polovina vladinih finansija crpe se direktno ili indirektno iz kopanja zlata (Kiewiet, *op. cit.*, p. 155).

kao nijedna druga vlada na svetu. To zapravo uopšte nije vlada, već neograničena kompanija od nekih dvesta hiljada deoničara.³⁷ Slično tome, nešto što je manje-više bilo niz nesporazuma konačno je dovelo do britansko-burskog rata za koji su Buri pogrešno verovali da je kulminacija dugoročnog zahteva britanske vlade za ujedinjenje Južne Afrike, dok je on uglavnom bio uslovljen investicionim interesima.³⁸ Kada su izgubili rat, Buri nisu izgubili više nego što su po slobodnoj volji napustili, to jest, svoj udeo u bogatstvu; ali su oni definitivno zadobili pristanak svih drugih evropskih elemenata, uključujući i britansku vladu, na bezakonje rasnog društva.³⁹ Danas se svi delovi stanovništva, britanskog ili burskog, organizovani radnici ili kapitalisti, slažu u rasnom pitanju;⁴⁰ i dok je uspon nacističke Nemačke i svesni pokušaj nacista da preobrazu nemački narod u rasu značajno ojačao političku poziciju Bura, nemački poraz je nije oslabio.

Buri su mrzeli finansijere i plašili su ih se više nego drugih stranaca. Oni su nekako razumeli da je finansijer ključna figura u kombinaciji suvišnog bogatstva i suvišnih ljudi, da je njegova funkcija da preobrati u suštini prolazan lov na zlato u stalni posao.⁴¹ Rat sa Britancima je, međutim, uskoro pokazao jedan još presudniji aspekt. Bilo je prilično očigledno da su ga pripremili strani investitori, koji su tražili vladinu zaštitu svog ogromnog profita u udaljenim zemljama kao nešto normalno, kao da vojske angažovane u ratu protiv stranih naroda nisu ništa drugo do domaće policijske snage umešane u sukob domaćih kriminalaca. Za Bure je predstavljalo malu razliku to što oni koji su uveli ovu vrstu nasilja u mračne afere

³⁷ Vidi Paul H. Emden, *Jews of Britain, A Series of Biographies*, London, 1944, chapter From Cairo to the Cape .

³⁸ Kiewiet (*op. cit.*, p. 138-139) pominje, međutim, jo jedan niz okolnosti : Svaki pokušaj britanske vlade da obezbedi olakice ili reforme od transvaljske vlade činio je od nje neizbežno agenta rudarskih magnata... Velika Britanija je davala podršku kapitalu i rudarskim investicijama bez obzira da li su to u Dauning stritu jasno shvatali.

³⁹ Često kolebljivo i nepouzdanu držanje britanskih državnika u generaciji pre Burskog rata može se pripisati neodlučnosti britanske vlade između obaveza prema domorocima i obavezama prema beloj zajednici... Sada je, međutim, Burski rat iznudio odluku o domorodačkoj politici. U uslovima mira britanska vlada je obećala da neće činiti nijedan pokušaj da promeni politički status domorodaca pre nego što da autonomiju bivšoj republici. U toj epohalnoj odluci britanska vlada je odstupila od svog humanitarnog položaja i omogućila burskim vodama da izvojuju odlučnu pobjedu u mirovnim pregovorima to je označilo njihov vojni poraz. Velika Britanija je prestala da se trudi da zadrži kontrolu nad vitalnim odnosima između belih i crnih. Dauning strit se predao sve do državne granice (Kiewiet, *op. cit.*, 143-144).

⁴⁰ Postoji... potpuno pogrešno shvatanje da se Buri i narodi engleskog porekla u Južnoj Africi još uvek ne slažu kako da tretiraju domoroce. Naprotiv, to je jedna od onih stvari u kojima se oni slažu (James, *op. cit.*, p. 47)

⁴¹ Uglavnom zahvaljujući metodama Alfreda Bajta, koji je 1875. dobio da kupi dijamante za jednu hamburgerku firmu. Do tada su samo spekulanti bili deoničari u rudničkim avanturama... Bajtov metod je zainteresovao i cenjene investitore (Emden, *op. cit.*).

proizvodnje zlata i dijamanta sad nisu bili finansijeri, nego ljudi koji su se nekako podigli iz same gomile i, kao Sesil Roudz, manje verovali u profit a više u ekspanziju radi ekspanzije.⁴² Finansijeri, koji su uglavnom bili Jevreji i samo zastupnici, a ne vlasnici viška kapitala, nisu imali ni potreban politički uticaj niti dovoljno ekonomske moći da uvedu političke ciljeve i da primene nasilje u špekulaciji i kockanju.

Nema sumnje da su finansijeri, koji nisu presudan ali jesu bitan faktor u imperijalizmu, bili značajni predstavnici imperijalizma u početnom periodu.⁴³ Oni su iskoristili preveliku proizvodnju kapitala i potpun preokret ekonomskih i moralnih vrednosti koji ju je pratio. Umesto puke trgovine robom i pukog profita od proizvodnje, trgovina samim kapitalom nesrazmerno je porasla. Samim tim oni su dobili važnu poziciju; uz to su profiti od investicija u stranim zemljama uskoro počeli da rastu mnogo brže od trgovačkih profita, tako da su krupni i sitni trgovci izgubili premoć nad finansijerima.⁴⁴ Glavna ekonomska karakteristika finansijera jeste da on ne zarađuje profit od proizvodnje i eksploatacije, razmene robe ili normalnog bankarskog poslovanja, već isključivo kroz provizije. U našem kontekstu to je važno jer daje onaj ukus nerealnosti, fantomske egzistencije i suštinske uzaludnosti čak i u normalnoj ekonomiji, što je tipično za mnoge južnoafričke događaje. Finansijeri nikoga nisu zaista eksploatisali i oni su imali najmanje kontrole nad tokom svojih poslovnih avantura, bilo da su se te avanture pretvorile u obične prevare ili u zdrave poduhvate koji su se naknadno učvrstili.

Isto tako, značajno je što se upravo element gomile u jevrejskom narodu pretvorio u finansijere. Otkriće zlatnih rudnika u Južnoj Africi podudarilo se sa prvim modernim pogromima u Rusiji, tako da je jedan mali broj jevrejskih emigranata otišao u Južnu Afriku. Međutim, oni bi tamo jedva igrali ikakvu ulogu u međunarodnoj gomili očajnika ili lovaca na bogatstvo da nekoliko Jevreja finansijera nije imalo vodeće pozicije i smesta pokazalo interesovanje za pridošlice koji su očito mogli da ih zastupaju među stanovništvom.

⁴² Veoma karakteristično s tog stanovi ta je bilo Barnatovo držanje kada je do lo do stapanja njegovih poslova sa Roudzovom grupom. Za Barnata je stapanje bilo puka finansijska transakcija u kojoj je on želeo da pravi novac... On je zato želeo da kompanija nema nikakve veze sa politikom. Roudz, međutim, nije bio samo biznismen... Ovo pokazuje koliko je Barnato gre io kada je rekao da sam prihvatio poduku Sesila Roudza, ne bi bilo Sesila Roudza (*ibid.*).

⁴³ Uporedi poglavlje V, bele ka 34.

⁴⁴ Porast profita od stranih investicija i relativni porast stranih trgovinskih profita karakteri u ekonomsku stranu imperijalizma. U 1899. procenjeno je da je celokupna strana i kolonijalna trgovina donela Velikoj Britaniji dobit od samo 18 miliona funti, dok su se u istoj godini profiti od stranih investicija popeli do 90 ili 100 miliona funti. Vidi J. A. Hobson, *Imperialism*, London, 1938, p. 53 ff. Očigledno da investicije zahtevaju mnogo svesniju dugoročnu politiku eksploatacije nego to je puka trgovina.

Finansijeri Jevreji su došli iz praktično svih zemalja na kontinentu u kojima su, u kategorijama klase, bili suvišni kao i drugi južnoafrički doseljenici. Oni su bili dosta drugačiji od nekoliko etabliranih porodica jevrejskih uglednika čiji je uticaj stalno rastao posle 1820, i u čije redove zato više nisu mogli da se asimiluju. Pripadali su toj novoj kasti jevrejskih finansijera kakve od sedamdesetih i osamdesetih nadalje, nalazimo u svim evropskim glavnim gradovima, u koje su došli uglavnom napustivši zemlje iz kojih su poticali da bi okušali sreću u međunarodnom berzanskom kockanju. Oni su to radili svuda, na veliko očajanje starijih jevrejskih porodica koje su bile isuviše slabe da zaustave beskrupuloznost pridošlica i stoga su bile prezadovoljne makar kad su ovi kasnije odlučili da prenesu polje svojih aktivnosti preko mora. Drugim rečima, finansijeri Jevreji su postali isto toliko suvišni u legitimnom jevrejskom bankarstvu kao što je bogatstvo koje su oni predstavljali postalo suvišno u legitimnom industrijskom preduzeću, a lovci na bogatstvo u svetu legitimnog rada. U samoj južnoj Africi, gde je trgovac bio u poziciji da izgubi status u okviru ekonomije zemlje u odnosu na finansijera, pridošlice Barnatos, Beits, Semi Marks su mnogo lakše nego u Evropi potisnuli starije doseljenike Jevreje sa čelnih pozicija.⁴⁵ U Južnoj Africi, iako teško igde drugde, oni su bili treći činilac u početnom savezu između kapitala i gomile; u velikoj meri oni su pokrenuli taj savez, rukovali protokom i investiranjem kapitala u rudnike zlata i dijamantska polja i uskoro su postali istaknutiji od svih ostalih.

Činjenica da su to ljudi jevrejskog porekla dodala je nedefinisan simboličan ukus njihovoj ulozi finansijera – ukus suštinskog beskućništva i neukorenjenosti – i ta činjenica je poslužila da se uvede element misterije, kao i da se cela stvar simbolizuje. Ovome se moraju dodati njihove stvarne međunarodne veze, koje su prirodno podsticale opšte popularne iluzije u vezi sa političkom moći Jevreja po celom svetu. Sasvim je razumljivo da su sve fantastične ideje o tajnoj međunarodnoj moći Jevreja – ideje koje su izvorno bile rezultat blizine jevrejskog bankarskog kapitala državnoj sferi biznisa – postale ovde otrovnije nego na evropskom kontinentu. Ovde su, prvi put, Jevreji dovedeni u sred rasnog društva i skoro automatski su ih Buri izdvojili od sveg ostalog belog naroda, gajili prema njima posebnu mržnju, ne samo kao prema predstavnicima celog preduzeća, već kao prema različitoj rasi, kao prema otelovljenju đavolskog principa uvedenog u normalni svet crnih i belih. Ta je mržnja bila utoliko oštrija što je de-

⁴⁵ Rani jevrejski doseljenici u Južnoj Africi u osamnaestom i u prvoj polovini devetnaestog veka bili su avanturisti; za njima su posle sredine veka došli trgovci na veliko i na malo, među kojima su se najistaknutiji okrenuli takvim delatnostima kao što su ribarenje, lov na foke i na kitove (braće De Pas) i uzgajanje nojeva (porodica Mozental). Kasnije su oni bili skoro naterani u Kimberli, u industriju dijamanta gde, međutim, nikada nisu postigli takvu nadmoć kao Barnato ili Bajt.

limično bila izazvana sumnjom da će Jevreje, sa njihovim starijim i autentičnijim zahtevom za izabranošću, biti teže nego ikog drugog uveriti u opravdanost burskih zahteva za izabranošću. Dok je hrišćanstvo jednostavno poricalo princip izabranosti kao takav, judaizam je izgledao kao direktan izazov i suparnik. Davno pre nego što su nacisti svesno podstakli antisemitski pokret u Južnoj Africi, rasni problem se u obliku antisemitizma ubacio u sukob *uitlander*-a i Bura,⁴⁶ što je utoliko značajnije jer važnost Jevreja u južnoafričkoj ekonomiji zlata i dijamanta nije preživela prelaz vekova.

Čim je industrija zlata i dijamanta dostigla stepen imperijalističkog razvoja i čim su deoničari na daljinu zatražili političku zaštitu svojih vlada, Jevreji više nisu mogli da održe svoju važnu ekonomsku poziciju. Oni nisu imali svoju vladu u domovini kojoj bi se obratili; njihova pozicija u južnoafričkom društvu bila je tako nesigurna da je za njih bilo u pitanju mnogo više od samog opadanja uticaja. Mogli su da očuvaju ekonomsku sigurnost i stalnu naseljenost u Južnoj Africi, što je njima bilo potrebnije nego ijednoj drugoj grupi *uitlanders*-a, samo ako postignu neki status u društvu što je u ovom slučaju značilo prijem u ekskluzivne britanske klubove. Bili su primorani da trguju svojim uticajem, protivno položaju jednog džentlmena, kao što je Sesil Roudz vrlo otvoreno rekao kada je kupio sebi ulaz u Barnatov trust dijamanta pošto je sjedinio svoju kompaniju *De Beers* sa kompanijom Alfreda Beitsa.⁴⁷ Ali ti Jevreji su imali da ponude više od same ekonomske moći; zahvaljujući njima, Sesila Roudza, istu takvu pridošlicu i avanturistu kao i oni što su, konačno je prihvatio uvaženi engleski bankarski biznis sa kojim su ipak jevrejski finansijeri imali bolje veze nego iko drugi.⁴⁸ Nijedna od engleskih banaka ne bi pozajmila nijedan šiling na osnovu sigurnosti deonica zlata. Neograničeno poverenje ovih trgovaca dijamantima iz Kimberlija delovalo je kao magnet na pripadnike iste vere kod kuće.⁴⁹

Potera za zlatom postala je potpuno razvijeno imperijalističko preduzeće tek pošto je Sesil Roudz lišio Jevreje poseda, uzeo investicionu politiku iz engleskih u sopstvene ruke i postao centralna figura na Rtu. Sedamdeset pet procenata dividendi koje su se isplaćivale deoničarima išle su u inos-

⁴⁶ Ernst Schultze, Die Judenfrage in Sued-Afrika u *Der Weltkampf*, Oktober, 1938, Vol. XV, No. 178.

⁴⁷ Barnato je prodao svoj deo Roudzu da bi bio uveden u Kimberli klub. To nije čisto novčana transakcija. Priča se da je Roudz rekao Barnatu: Nudim Vam da od Vas napravim džentlmena. Barnato je živeo život džentlmena osam godina, a zatim je počinio samoubistvo. Vidi Millin, *op. cit.*, pp. 14,85.

⁴⁸ Put od jednog Jevrejina (u ovom slučaju Alfred Bajt iz Hamburga) do drugog je lak. Roudz je otišao u Englesku da se vidi sa lordom Rotildom i Rotild se sporazumeo s njim. (*ibid.*).

⁴⁹ Emden, *op. cit.*

transtvo, a ogroman deo u Veliku Britaniju. Roudz je uspeo da zainteresuje britansku vladu za svoje poslove, ubedio ju je da su ekspanzija i izvoz instrumenata nasilja neophodni da bi se zaštitile investicije, te da je takva politika sveta dužnost svake nacionalne vlade. S druge strane, uveo je na samom Rtu onu tipičnu imperijalističku ekonomsku politiku prenebraganja svih industrijskih preduzeća koja nisu u vlasništvu deoničara na daljinu, tako da su na kraju ne samo kompanije rudnika zlata već i sama vlada obeshrabrivale eksploataciju obilnih naslaga teških ruda i proizvodnju robe široke potrošnje.⁵⁰ Ovom politikom, Roudz je uveo najmoćniji faktor za eventualno smirivanje Bura; zanemarivanje svih autentičnih industrijskih preduzeća bilo je najčvršća garancija za izbegavanje normalnog kapitalističkog razvoja, pa tako i prepreka za normalan kraj rasnog društva.

Burima je trebalo nekoliko decenija da shvate da nemaju razloga da se plaše imperijalizma, pošto on neće ni razviti zemlju kao što su bile razvijene Australija i Kanada, niti će pedantno crpeti profite od zemlje, budući sasvim zadovoljan visokim obrtom investicija na jednom određenom polju. Imperijalizam je bio voljan da napusti takozvane zakone kapitalističke proizvodnje i njihove egalitarne tendencije sve dok su profiti od određenih investicija bili sigurni. To je konačno vodilo ka ukidanju zakona čistog profita, i Južna Afrika je postala prvi primer onoga što se može dogoditi kad god gomila postane dominantni činilac u savezu gomile i kapitala.

U jednom pogledu, najvažnijem, Buri su ostali neprikosnoveni gospodari zemlje: kad god bi racionalan rad i proizvodna politika došli u sukob sa rasnim stavovima, pobeđivali su ovi drugi. Motivi profita bili su s vremena na vreme žrtvovani zahtevima rasnog društva, često po strašnu cenu. Rentabilnost je preko noći uništena kada je vlada otpustila 17.000 zaposlenih Bantu crnaca i platila belim nadničarima iznos koji je narastao za 200 posto⁵¹; troškovi lokalne vlasti postali su nesnosni kada su domaći municipalni službenici zamenjeni belima; *Color Bar Bill* je konačno isključio sve crne radnike iz mehaničkih poslova i naterao industriju na strašan porast proizvodnih troškova. Rasni svet Bura nije imao više koga

⁵⁰ Južna Afrika je koncentrisala skoro svu svoju industrijsku energiju iz vremena mira na proizvodnju zlata. Prosečni investitor je ulagao novac u zlato jer je ono nudilo najbrži i najveći obrt. Ali, Južna Afrika je isto tako imala strahovite naslage gvožđa, rudače, bakra, azbesta, mangana, kalaja, olova, platine, hroma, liskuna i grafita. To je, zajedno sa rudnicima uglja i akom fabricom koje su proizvodile robu široke potrošnje, bilo poznato kao sekundarna industrija. A razvoj tih sekundarnih industrija obeshrabrile su kompanije rudnika zlata i, u velikom stepenu, vlada (James, *op. cit.*, p. 333). ¹¹³ Himmler, *op. cit.*, u: *Nazi Conspiracy*, IV, 616 ff.

⁵¹ James, *op. cit.*, pp. 111-112. Vlada je računala da je to dobar primer za privatne poslodavce... i javno mnjenje je uskoro iznudilo promene u politici zapošljavanja mnogih službenika.

da se boji, najmanje belih radnika čiji su se sindikati žalili da *Color Bar Bill* nije išao dovoljno daleko.⁵²

Na prvi pogled iznenađuje da je žestoki antisemitizam nadživeo nes-tanak finansijera Jevreja kao i uspešnu indoktrinaciju rasizmom svih delo-va evropskog stanovništva. Jevreji svakako nisu bili izuzetak od tog pra-vila; prihvatili su rasizam kao i svi drugi, i njihovom ponašanju prema cr-nim ljudima nije se imalo šta prigovoriti.⁵³ Ipak su, a da toga nisu bili svesni i pod pritiskom posebnih okolnosti, raskinuli sa jednom od naj-moćnijih tradicija ove zemlje.

Prvi znak nenormalnog ponašanja došao je odmah pošto su finansijeri Jevreji izgubili svoj položaj i industriji zlata i dijamanta. Oni nisu na-pustili zemlju, već su trajno⁵⁴ zauzele jedinstven položaj za belu grupu: ni-su pripadali ni životnom soku Afrike niti siromašnom belom otpadu . Umesto toga, oni su skoro odmah započeli da izgrađuju one delatnosti i profesije koje su po južnoafričkom mišljenju drugorazredne jer nisu po-vezane sa zlatom.⁵⁵ Jevreji su postali fabrikanti nameštaja i odeće, vlasni-ci trgovina i ljudi iz profesija, lekari, advokati i novinari. Drugim rečima, bez obzira na to koliko su mislili da su se dobro prilagodili uslovima go-mile u zemlji i njenom rasnom držanju, Jevreji su razbili njen najvažniji sklop uvodeći u južnoafričku ekonomiju činilac normalnosti i proizvod-nje, a rezultat je bio da je g. Malan, kada je Parlamentu odneo nacrt zakona da se iz Unije proteraju svi Jevreji, imao entuzijastičnu podršku svih siro-mašnih belaca u celom burskom stanovništvu.⁵⁶

Ova promena u ekonomskoj funkciji, preobražaj južnoafričke jevrejske zajednice od najmutnijih karaktera u mutnom svetu zlata i rase u jedini

⁵² James, *op. cit.*, p. 108.

⁵³ Ovde ponovo može da se primeti drastična razlika između ranijih naseljenika i finansi-jera do kraja devetnaestog veka. Saul Salomon, na primer, negrofilni član kejskog parla-menta, bio je potomak porodice koja se u Južnu Afriku naselila u ranom devetnaestom veku (Emden, *op. cit.*).

⁵⁴ Između 1924. i 1930, u Južnu Afriku je imigriralo 12 319 Jevreja, dok je samo 461 na-pustio zemlju. Te su cifre veoma upadljive ako se zna da se ukupna imigracija za isti period posle odbitka emigranata popela na 14 241 osobu. (Vidi Schultze, *op. cit.*) Ako uporedimo ove cifre sa imigracionom tabelom iz bele ke br. 6, sledi da su Jevreji činili oko trećinu ukup-ne imigracije u Južnu Afriku dvadesetih godina, i da su se, za razliku od svih ostalih kate-gorija *uitlanders*-a, naselili tamo za stalno; njihov udeo u godi njoj emigraciji je manji od 2 posto.

⁵⁵ Zadrte burske nacionalističke vode osuđivale su činjenicu to ima 102 000 Jevreja u Uniji; najveći broj su beli okovratnici , industrijski službenici, vlasnici radnji ili pripadnici neke druge profesije. Jevreji su učinili mnogo da izgrade sekundarne industrije Južne Afrike to jest, industrije koje nisu kopanje zlata i dijamanta usredsređujući se posebno na izradu odeće i name taja (James, *op. cit.*, p. 46).

⁵⁶ *Ibid.*, 67-68.

proizvodni deo stanovništva, stigao je kao čudna, zastarela potvrda prvobitnih burskih strahova. Oni nisu toliko mrzeli Jevreje kao posrednike suvišnog bogatstva ili kao predstavnike sveta zlata, oni su ih se plašili i prezirali ih kao samu sliku *uitlanders*-a koji bi pokušali da zemlju promene u normalan proizvodni deo zapadne civilizacije, čiji bi motivi profita najzad smrtno ugrozili fantomski svet rase. I kada su Jevreji bili konačno odvojeni od zlatnog životnog soka *uitlanders*-a, a nisu mogli da napuste zemlju kao što bi svi drugi stranci učinili u sličnim okolnostima, nego su umesto toga razvili drugorazrednu industriju, ispostavilo se da su Buri bili u pravu. Jevreji su potpuno sami, ne kao slika bilo čega ili bilo koga, postali stvarna pretnja rasnom društvu. Kako danas stoje stvari, Jevreji protiv sebe imaju zajedničko neprijateljstvo svih onih koji veruju u rasu ili zlato a to je praktično celo evropsko stanovništvo u Južnoj Africi. Oni ipak ne mogu i neće da stvore zajedničko načelo sa jedinom drugom grupom koja polako i postepeno izlazi kao pobednik iz rasnog društva: sa crnim radnicima, koji pod uticajem regularnog rada i urbanog života postaju sve svesniji svoje ljudskosti. Iako, za razliku od belih, zaista imaju istinsko rasno poreklo, oni od rase nisu napravili fetiš; ukidanje rasnog društva za njih znači obećanje njihovog oslobodenja.

Za razliku od nacista, kojima su rasizam i antisemitizam bili glavno političko oružje za razaranje civilizacije i uspostavljanje nove državne strukture, rasizam i antisemitizam su normalna stvar i prirodna posledica *status quo*-a u Južnoj Africi. Za rađanje rasizma i nacionalizma nije bio potreban nacizam i oni su na nacizam uticali samo na posredan način.

Došlo je, međutim, do stvarnih i trenutanih povratnih efekata na južnoafričko rasno društvo po pitanju držanja evropskih naroda. Jeftina indijska i kineska radna snaga suludo se uvozila u Južnu Afriku, ali kad god bi se njen unutrašnji priliv privremeno zaustavio,⁵⁷ odmah bi se osetila promena u držanju prema obojenom narodu u Aziji gde su, prvi put, ljudi tretirani na skoro isti način kao oni afrički divljaci koji su Evropljane plašili bukvalno do izbezumljenja. Razlika je bila jedino u tome što tu nije moglo biti izgovora i ljudski shvatljivog razloga da se Indijci i Kinezi tretiraju kao da nisu ljudska bića. U izvesnom smislu, tek ovde je počeo stvarni zločin, jer je ovde svako trebalo da zna šta radi. Istina da je rasna ideja bila ponešto modifikovana u Aziji; više i niže vrste, kako bi beli čovek rekao kad je uprtio svoj teret, još uvek pokazuju lestvicu i mogućni postepen razvoj, i ta ideja na neki način izmiče konceptu dve potpuno različite vrste živih bića. S druge strane, pošto je rasni princip istisnuo stariju ideju

⁵⁷ U devetnaestom veku vi se od 100 000 indijskih kulija bilo je uvezeno u Natalne plan-taže ećera. Za njima su sledili kineski radnici u rudnicima, koji su brojali oko 55 000 1907. Godine 1910. britanska vlada je naredila repatrijaciju svih kineskih rudara, a 1913. je zabranila svaku dalju imigraciju iz Indije ili ijednog drugog dela Azije. Godine 1931. u Uniji je 142 000 Azijata i bili su tretirani kao afrički domoroci. (Vidi takode Schultze, *op. cit.*)

tudih i čudnih naroda u Aziji, ovo oružje se mnogo svesnije primenjivalo za potrebe vlasti i eksploatacije nego u Africi.

Trenutno je manje značajno (iako je za totalitarne vladavine bilo od veće važnosti) jedno drugo iskustvo u afričkom rasnom društvu, naime to da motivi profita nisu sveti i da se mogu nadvladati, da društva mogu da funkcionišu po principima drukčijim od ekonomskih i da takve okolnosti mogu da favorizuju one koji bi u uslovima racionalizovane proizvodnje pripadali deprivilegovanima. Južnoafričko rasno društvo dalo je gomili veliku lekciju o onome o čemu je ona uvek imala konfuzan nagoveštaj: da grupa kojoj su privilegije uskraćene može čistim nasiljem stvoriti klasu nižu od sebe, da joj u tu svrhu nije čak potrebna ni revolucija, već da se može povezati sa grupama vladajućih klasa, i da strani ili zaostali narodi nude najbolje mogućnosti za takvu taktiku.

Potpun uticaj afričkog iskustva prvo su shvatili vođe gomile, kao Karl Peters, koji su odlučili da i oni moraju da pripadaju rasi gospodara. Afrički kolonijalni posedi postali su najplodnije tlo za ono što je kasnije postalo nacistička elita. Ovde su oni svojim očima videli kako narodi mogu biti preobraćeni u rase i kako, prosto preuzimanjem inicijative u tom procesu, čovek može sopstveni narod da gurne na poziciju gospodara. Ovde su se izlečili od iluzije da je istorijski proces neizostavno progresivan, jer ako je pravac starije kolonizacije bio da se probiju do nečega, Holandani su se probili na drugu stranu od svega⁵⁸ i ako je ekonomska istorija nekada učila da se čovek razvio postepenim koracima od življenja od lova do pastirskog gajenja životinja i konačno do naseobina i do poljoprivrednog života, burska priča jasno je pokazala da čovek može isto tako doći iz zemlje koja je postala vodeća u ekonomskoj i intenzivnoj kultivaciji... /a/ da postepeno postane pastir i lovac.⁵⁹ Te vođe su veoma dobro razumele da su, upravo zato što su Buri potonuli nazad do nivoa divljačkih plemena, oni ostali njihovi neprikosnoveni gospodari. Bili su savršeno voljni da plate cenu, da opadnu do nivoa rasne organizacije, ako bi time mogli da kupe gospodarstvo nad drugim rasama. I znali su iz svojih iskustava sa ljudima skupljenim sa sve četiri strane sveta u Južnu Afriku da će sva gomila zapadnog civilizovanog sveta biti uz njih.⁶⁰

⁵⁸ Barnes, *op. cit.*, p. 13.

⁵⁹ Kiewiet, *op. cit.*, p. 13.

⁶⁰ Kada su se ekonomisti izjasnili da su vi e nadnice jedan oblik pobune i da je za tićeni rad neekonomičan, dat je odgovor da je dobro to se čini žrtva ako nesrećni elementi u belom stanovni tvu konačno nadu sigurno tlo u modernom životu. Ali nije samo u Južnoj Africi glas konvencionalnog ekonomiste prolazio nezapaženo do kraja Velikog rata... U generaciji koja je videla kako Engleska napu ta slobodnu trgovinu, kako Amerika napu ta zlato kao meru, Treći rajh prihvata autarhiju,... nije mnogo neumesno insistiranje Južne Afrike da svoj ekonomski život mora da organizuje tako da obezbedi dominantnu poziciju bele rase (Kiewiet, *op. cit.* p. 224 i 245).

III: Karakter imperijaliste

OD DVA glavna sredstva imperijalističke vladavine, rasa je otkrivena u Južnoj Africi, a birokratija u Alžiru, Egiptu i Indiji; prva je bila prosto svesna reakcija na plemena čije ljudskosti se evropski čovek stideo i plašio, dok je druga bila posledica one administracije kojom su Evropljani pokušavali da vladaju stranim narodima koje su u poređenju sa sobom smatrali beznadežno inferiornim, a kojima je istovremeno bila potrebna njihova posebna zaštita. Rasa je, drugim rečima, bila bekstvo u neodgovornost gde ništa ljudsko više ne može da postoji, a birokratija je bila rezultat odgovornosti koju nijedan čovek ne može da snosi za svoje bližnje i nijedan narod za neki drugi narod.

Preterano osećanje odgovornosti kod britanskih administratora Indije koji su došli posle Berkovih kršioaca zakona imalo je materijalnu osnovu u činjenici da je Britanska imperija zapravo stečena u trenutku rasejanosti. Tako su oni koji su bili suočeni sa svršenom činjenicom i zauzeti time da sačuvaju ono što je slučajno postalo njihovo, morali da nađu tumačenje koje može da pretvori slučajnost u neku vrstu voljnog čina. Takve istorijske promene činjenica pronosile su se kroz legende od davnih vremena, a legende koje je prosanjala britanska inteligencija odigrale su odlučujuću ulogu u formiranju karaktera birokrate i tajnog agenta britanskih službi.

Legende su uvek igrale moćnu ulogu u stvaranju istorije. Čovek, kome nije dat dar da ne radi, koji je uvek nevoljni naslednik delâ drugih ljudi, uvek opterećen odgovornošću koja se pokazala kao posledica beskrainog lanca događaja pre nego svesnih činova, traži objašnjenje i tumačenje prošlosti za koju misli da krije tajanstveni ključ njegove buduće sudbine. Legende su bile duhovni temelj svakog drevnog grada, carstva, naroda, obećavale su bezbedan put kroz neograničene prostore budućnosti. Nikada ne pripovedajući činjenice pouzdano, a ipak uvek izražavajući njihovo pravo značenje, one su nudile istinu izvan realnosti, pamćenje izvan sećanja.

Legendarna objašnjenja istorije uvek su služila kao zastarele ispravke činjenica i realnih događaja, potrebne upravo zato što bi sama istorija smatrala čoveka odgovornim za dela koja nije počinio i za posledice koje uopšte nije predvideo. Istina drevnih legendi što im daje fascinantnu aktuelnost čak i vekovima pošto su se gradovi i carstva i narodi kojima su oni služili rasuli u prah nije bila ništa do oblik u kome su prošli događaji izmišljeni da bi odgovali *condicio humana* uopšte i političkim aspiracijama posebno. Samo u iskreno izmišljenoj priči o određenim događajima čovek je pristao da prihvati svoju odgovornost za njih i da prošle događaje smatra *svojom* prošlošću. Legende su ga napravile gospodarom onoga što nije uradio i sposobnim da se nosi sa onim što nije mogao da zaustavi. U

tom smislu legende nisu samo jedno od prvih sećanja čovečanstva već zapravo pravi početak ljudske istorije.

Cvetanje istorijskih i političkih legendi je prilično grubo okončano rođenjem hrišćanstva. Hrišćansko tumačenje istorije, od Adamovih dana do Strašnog suda, ponudilo je najmoćnije i sveobuhvatno legendarno objašnjenje ljudske sudbine kao jedini mogući put iskupljenja i spasenja. Tek pošto je duhovno ujedinjenje hrišćanskih naroda otvorilo put pluralnosti nacija, kada je put ka spasenju postao nesiguran element lične vere pre nego univerzalna teorija primenjiva na sva zbivanja, pojavile su se nove vrste istorijskih objašnjenja. Devetnaesti vek nam je ponudio čudnovat spektakl skoro istovremenog rođenja najrazličitijih i kontradiktornih ideologija od kojih je svaka tvrdila da zna skrivenu istinu o inače nerazumljivim činjenicama. Legende, međutim, nisu ideologije; one ne ciljaju na univerzalno objašnjenje, već se uvek bave konkretnim činjenicama. Izgleda da je dosta značajno što uspon nacionalnih zajednica nije nigde pratila legenda o osnivanju i što je prvi jedinstven napor u modernim vremenima učinjen tačno kada je opadanje nacionalnih zajednica postalo očigledno i kada je izgledalo da je imperijalizam zauzeo mesto staromodnog nacionalizma.

Autor imperijalističke legende je Radjard Kipling, njena je tema Britanska imperija, njen rezultat karakter imperijaliste (imperijalizam je bio jedina škola karaktera u modernoj politici). I dok je legenda o britanskoj imperiji malo imala veze sa realnostima britanskog imperijalizma, ona je najbolje sinove Engleske naterala ili namamila da joj služe. Jer legende privlače ono najbolje u naše vreme, kao što ideologije privlače prosek, dok šuškanja o strašnim tajnim zakulisnim moćima privlače upravo najgore. Bez sumnje, nijedna politička struktura neće probuditi više legendarnih priča nego Britanska imperija, nego lutanje britanskog naroda od savesnog osnivanja kolonija do vlasti i dominacije nad stranim narodima po celom svetu.

Osnivačka legenda, kako je Kipling priča, polazi od elementarne realnosti naroda Britanskih ostrva.⁶¹ Kako su okruženi morem, bila im je potrebna i oni su zadobili pomoć triju elemenata, Vode, Vatre i Sunca, i to pronalaskom broda. Brod je omogućio sklapanje opasnog saveza sa elementima i učinio je Engleza gospodarom sveta. Osvojćete svet, kaže Kipling, a da niko *ne opazi* kako ste to uradili, držaćete svet a da niko *ne sazna* kako ste to uradili i nosićete svet na plećima a da niko *ne vidi* kako ste to uradili. Ali ni vi ni vaši sinovi nećete dobiti ništa od tog poslića, osim Četiri dara – jedan za More, jedan za Vetar, jedan za Sunce a jedan za brod koji vas nosi... Jer, osvojivši svet, držeći svet, noseći svet na plećima – na kopnu ili na moru ili u vazduhu – vaši sinovi će uvek imati Četiri dara.

⁶¹ Rudyard Kipling, The First Sailor u: *Humorous Tales*, 1891.

Dugačkih lica i sporog govora i teški prokleta teški u rukama će im oni biti, uvek pomalo vetrobran od svakog neprijatelja tako će sinovi moći da budu straža svima onima koji prolaze morima po svojim pravovaljanim zgodama.

Pričica Prvi mornar je toliko bliska drevnim osnivačkim legendama po tome što Britance predstavlja kao jedini politički zreo narod, narod koji se brine o zakonu i o dobrobiti sveta u sred varvarskih plemena koja niti brinu niti znaju šta drži svet na okupu. Na žalost, toj je predstavi nedostajala unutrašnja istina drevnih legendi; svet je i pazio i znao i video kako su oni to radili i nikakva priča nalik na ovu nije mogla da uveri svet da oni nisu dobili ništa od tog poslića. Ipak u samoj Engleskoj je bilo izvesne stvarnosti koja je odgovarala Kiplingovoj legendi i činila je uopšte mogućnom, a to je bilo postojanje takvih vrlina kao što su viteštvo, plemenitost, hrabrost, iako se one uopšte nisu koristile u političkoj realnosti kojom su vladali Sesil Roudz i lord Kerzon.

Činjenica da je breme belog čoveka zapravo ili licemerje ili rasizam, nije sprečila nekolicinu najboljih Engleza da to breme ozbiljno preuzmu i da od sebe naprave tragične i kihotske lude imperijalizma. Koliko je u Engleskoj stvarna tradicija hipokrizije, isto toliko je stvarna i jedna druga, manje očigledna tradicija, koju padam u iskušenje da nazovem tradicijom istrebljivača zmajeva koji su oduševljeno odlazili u udaljene i neobične zemlje, ka čudnim i naivnim narodima da istrebljuju brojne ale koje su ove vekovima napastvovali. Ima više o zrnca istine u drugoj Kiplingovoj priči

Grob njegovog pretka⁶², u kojoj porodica Čin služi Indiji iz generacije u generaciju, kao što delfini idu jedan za drugim preko otvorenog mora. Ubili su jelena koji je krao siromaškovu letinu, naučili ovoga tajnama boljih poljoprivrednih metoda, oslobodili ga od nekih najštetnijih predrasuda i u velikom stilu ubijali lavove i tigrove. Njihova jedina nagrada je grob predaka i porodična legenda u koju je verovalo celo indijsko pleme, prema kojoj duboko poštovani predak... ima svog tigra osedlanog tigra koga jaše kad god oseti taj nagon. Na žalost, to jahanje po zemlji je siguran znak rata ili pošasti ili ili nečeg drugog, a upravo u ovom slučaju je znak vakcinacije. Tako je Najmladi Čin, ne mnogo važan u hijerarhiji vojnih službi, ali od velike važnosti što se indijskog plemena tiče, morao da ubije zver svoga pretka da bi ljudi mogli da se vakcinišu bez straha od rata ili pošasti ili bilo čega.

Kako protiče moderan život, porodica Čin je zaista srećnija od mnogih ljudi. Njihova je šansa što su bili rođeni u vreme jednog službovanja koje ih nežno i prirodno vodi da ostvare najbolje snove mladosti. Kada su drugi dečaci morali da zaborave plemenite snove, ovi su bili upravo dovoljno stari da aktiviraju plemenite snove. A kad posle trideset godina

⁶² U *The Days Work*, 1898.

službe budu penzionisani, njihov će parobrod proći kraj trupaškog broda koji isplovljava i njihovog sina nosi na istok, porodičnoj dužnosti, tako da moć egzistencije g. Čina, kao istrebljivača zmajeva koga određuje vlada i plaća vojska, može biti predata sledećoj generaciji. Bez sumnje, britanska vlada plaća za njihovu službu ali uopšte nije jasno kome oni konačno služe. Veoma je moguće da oni zaista služe tom posebnom indijskom plemenu, generacija za generacijom, i sve zajedno je utešno da je makar samo pleme u to uvereno. Činjenica da više službe jedva išta znaju o čudnoj dužnosti i avanturama malog poručnika Čina, da su jedva svesne da je on uspešna reinkarnacija svoga dede, daje njegovom snolikom dvostrukom postojanju spokojnu osnovu u realnosti. On je jednostavno odo mačen u dva sveta, odvojen vodenim i na ogovaranja otpornim zidovima. Rođen u srcu neugledne, tigrovite zemlje, a obrazovan u sopstvenom narodu u miroljubivoj, uravnoteženoj i loše informisanoj Engleskoj, on je spreman da stalno živi sa dva naroda i ukorenjen je u tradiciju i dobro poznaje jezik, praznoverje i predrasude i jednog i drugog. On se u trenutku može pretvoriti od poslušnog, podređenog vojnika Njenog kraljevskog veličanstva u uzbuđljivu i plemenitu figuru u svetu urođenika, mnogovljenog zaštitnika slabih, junaka iz starih priča koji ubija aždaju.

Poenta je u tome da ti čudni kihotski zaštitnici slabih, koji su svoju ulogu igrali iza scena zvanične britanske vlasti, nisu bili toliko proizvod naivne mašte primitivnog naroda koliko snova koji su nastavili najbolje evropske i hrišćanske tradicije, čak i kad su se već izvrgli u besplodne dečačke ideale. Ni vojnik Njenog veličanstva niti britanski viši činovnik nije mogao da nauči urođenike nečemu od veličine zapadnog sveta. Tom zadatku odgovarali su samo oni koji nikada nisu bili u stanju da prerastu svoje dečačke ideale, pa su se zato upisali u kolonijalnu službu. Imperijalizam za njih nije bio ništa drugo do slučajna mogućnost da se spasu od društva u kome čovek mora da zaboravi svoju mladost ako želi da odraste. Englesko društvo je i samo bilo presrećno da ih vidi kako odlaze u udaljene zemlje, ka zgodama gde su se tolerisali i čak produžavali njihovi dečački ideali iz osnovne škole; kolonijalne službe su ih odvele iz Engleske i sačuvale, tako da kažemo, da ne preobrate ideale svoga detinjstva u zrele muške ideje. Strane i čudne zemlje privlačile su najbolje pripadnike engleske mladeži od kraja devetnaestog veka, lišivši englesko društvo njegovih najpoštenijih i najopasnijih elemenata i garantovale su, kao dodatak ovom blaženstvu, izvesno očuvanje i možda okamenjivanje dečačke plemenitosti, što je sačuvalo i infantilizovalo zapadne moralne norme.

Lord Kromer, vicekraljev sekretar i ministar finansija u preimperijalističkoj vladi Indije, još uvek je spadao u kategoriju britanskih junaka koji ubijaju aždahu. Vođen isključivo osećanjem žrtvovanja za zaostalo

stanovništvo i osećanjem dužnosti ⁶³ prema slavi Velike Britanije koja je rodila klasu službenika koji su imali i želju i sposobnost da rukovode, ⁶⁴ on je 1894. odbio položaj vicekralja, a deset godina kasnije i mesto državnog sekretara stranih poslova. Umesto tih počasti, koje bi zadovoljile manjeg čoveka, postao je manje poznat a svemoćan britanski generalni konzul u Egiptu od 1883. do 1907. Tamo je postao prvi imperijalistički administrator, možda bez premca među onima koji su svojim službama proslavili britansku rasu; ⁶⁵ možda poslednji koji je umro u nepomućenom ponosu: Nek im bude dovoljna nagrada Britanije / plemenitija cena plaćena nije / naroda oslobođenog blagosiljanje / svest o izvršenoj dužnosti. ⁶⁶

Kromer je otišao u Egipat jer je shvatio da Englez koji se daleko protega da zadrži svoju voljenu Indiju [mora da] čvrsto stane na obale Nila. ⁶⁷ Egipat je za njega do kraja bio sredstvo, ekspanzija potrebna radi osiguranja Indije. Skoro u istom trenutku dogodilo se da je jedan drugi Englez kročio na afrički kontinent, iako sa njegovog suprotnog kraja i iz suprotnih razloga: Sesil Roudz je otišao u Južnu Afriku i spasao rtsku koloniju pošto je ona izgubila svu važnost za Englezovu voljenu Indiju. Roudzove ideje o ekspanziji bile su mnogo naprednije od ideja njegovog uvažnijeg kolege na severu; ekspanzija za njega nije morala da se opravdava takvim senzibilnim motivima kao što je održavanje onoga što već posedujemo.

Ekspanzija je sve, a Indija, Južna Afrika i Egipat bili su podjednako važni ili nevažni kao stepenice u ekspanziji ograničenoj samo veličinom zemaljske kugle. Svakako da je postojala provalija između vulgarnog megalomana i obrazovanog čoveka od žrtve i dužnosti; ipak, oni su došli do približno identičnih rezultata i bili su podjednako odgovorni za Veliku igru tajnosti, koja nije bila manje sumanuta i manje štetna po politiku od fantomskog sveta rase.

Izuzetna sličnost između Roudzovog upravljanja u Južnoj Africi i Kromerove vladavine u Egiptu sastoji se u tome što ni jedan ni drugi te zemlje nisu gledali kao po sebi poželjne ciljeve, već samo kao sredstva za neke zamišljene više ciljeve. Tako su oni bili slični po indiferentnosti i uzdržanosti, po odsustvu iskrenog interesovanja za svoje podređene, a to držanje se razlikovalo podjednako od okrutnosti i samovolje domaćih despota u Aziji kao i od eksploatatorske bezobzirnosti osvajača ili od ludačkog i anarhičnog ugnjetavanja jedne rase od strane druge. Čim je Kromer počeo da vlada Egiptom radi Indije, izgubio je ulogu zaštitnika zaostalih naro-

⁶³ Lawrence J. Zetland, *Lord Cromer*, 1932, p. 16.

⁶⁴ Lord Cromer, *The Government of Subject Races* u *Edinburgh Review*, January, 1908.

⁶⁵ Lord Kerzon na otkrivanju memorijalne ploče za Kromera. Vidi Zetland, *op. cit.*, p. 362.

⁶⁶ Citirano iz Kromerove poeme. Vidi Zetland, *op. cit.* pp. 17-18.

⁶⁷ Iz pisma Lorda Kromera iz 1882. *Ibid.*, p. 87.

da i nije više mogao iskreno da veruje da je lična korist podređenih rasa principijelna osnova cele imperijalne građevine.⁶⁸

Uzdržanost je postala nov način ponašanja svih funkcionera imperijalnih službi; to je bio opasniji oblik vladavine nego despotizam i samovolja, jer on čak nije tolerisao ni poslednju kariku između despota i podređenih, koja se stvarala podmićivanjem i poklonima. Zbog tog poštenja britanske administracije despotska vlast je postala nehumanija i neprihvatljivija za svoje podređene nego nekada azijski vladari i bezobzirni osvajači.⁶⁹ Poštenje i suzdržanost su bili simboli apsolutne podele interesa do tačke u kojoj nije bilo dozvoljeno ni da se oni sukobe. U poređenju s tim, eksploatacija, tlačanje ili korupcija izgledaju kao čuvari ljudskog dostojanstva, jer eksploatator i eksploatisani, tlačitelj i tlačeni, podmićivač i podmićeni makar još uvek žive u istom svetu, još uvek dele iste ciljeve, bore se za posedovanje istih stvari; a to je taj *tertium comparationis* koji je rezervisanost uništila. Najgora od svega je bila činjenica da je rezervisani administrator bio jedva svestan da je pronašao nov oblik vladavine, zapravo je verovao da je njegovo ponašanje uslovljeno žestokim kontaktom sa ljudima koji žive na nižem nivou. Tako, umesto da veruje u svoju ličnu nadmoć, sa izvesnim stepenom suštinski bezopasne taštine, on je osetio da pripada naciji koja je dostigla srazmerno visok nivo civilizacije⁷⁰ i da zato drži svoj položaj po pravu rođenja, bez obzira na lični doprinos.

Karijera lorda Kromera je fascinantna jer otelovljuje samu prelaznu tačku starijih, kolonijalnih službi u imperijalne. Njegove prve reakcije na dužnosti u Egiptu su bile izrazita nelagodnost i zabrinutost zbog državnih poslova koji nisu bili aneksija nego hibridni oblik upravljanja koji se ne može nazvati nijednim imenom i koji tamo nije imao presedana.⁷¹ Posle dve godine službe, 1885. on je još uvek gajio duboke sumnje u sistem u kome je bio nominalni britanski generalni konzul i stvarni vladalac Egipta, i pisao je da veoma delikatan mehanizam [čiji] delikatan rad veoma mnogo zavisi od suda i sposobnosti nekolicine ličnosti... može da se prosuđuje [samo] ako smo u stanju da imamo u vidu mogućnost evakuacije... Ako ta mogućnost postane tako daleka da nije ni od kakvog praktičnog značaja... bilo bi bolje za nas... da ugovorimo... sa drugim silama preuzimanje uprave nad zemljom, garanciju njihovog duga, itd.⁷² Bez sumnje je Kromer bio u pravu jer bi ili evakuacija ili okupacija normalizovale stvari. Ali taj hibridni oblik upravljanja bez presedana postao je karakteristika celog

⁶⁸ Lord Cromer, *op. cit.*

⁶⁹ Podmićivanje je možda bilo najhumanija institucija iz zamerne bodljikave žice ruskog poretka. Moissaye J. Olgin, *The Soul of the Russian Revolution*, New York, 1917.

⁷⁰ Zetland, *op. cit.*, p. 89.

⁷¹ Iz pisma lorda Kromera napisanog 1884. *Ibid.*, p. 117.

⁷² Iz pisma Lordu Grenvilu, članu Liberalne partije, 1885. *Ibid.*, p. 219.

imperijalističkog poduhvata; rezultat je bio da su nekoliko decenija kasnije svi izgubili ranu zdravu Kromerovu procenu o mogućim i nemogućim oblicima upravljanja, baš kao što je izgubljen i rani sud lorda Selburna da je rasno društvo način života bez presedana. Ničim se ne bi mogao bolje okarakterisati početni stadijum imperijalizma nego kombinovanjem ove dve ocene situacije u Africi: način života bez presedana na jugu, vladavina bez presedana na severu.

Tokom sledećih godina Kromer se pomirio sa hibridnim oblikom upravljanja; u svojim pismima počeo je da ga opravdava i da izlaže potrebu za upravom koja nema imena i presedana. Na kraju života je stavio na papir (u eseju *Vladavina podređenim rasama*) glavne crte onoga što se može potpuno nazvati filozofijom birokrate. Kromer je počeo shvatanjem da lični uticaj bez pravnog ili pisanog političkog ugovora može biti dovoljan za sasvim efikasan nadzor nad javnim poslovima⁷³ u stranim zemljama. Ova vrsta neformalnog uticaja imala je prednost nad čvrsto određenom politikom jer se mogla trenutačno menjati, a u slučaju teškoća nije neizostavno mešala domaću vladu. To je zahtevalo visoko obučeno, veoma pouzdano osoblje čija lojalnost i patriotizam nisu bili povezani sa ličnom ambicijom ili taštinom i od kojih bi se čak tražilo da se odreknu ljudske želje da im se ime povezuje sa ličnim doprinosom. Najveću strast bi trebalo da gaje prema tajnosti (što se manje priča o britanskim činovnicima, to bolje),⁷⁴ prema ulozi iza scene, njihov najveći prezir bi bio usmeren prema publicitetu i ljudima koji ga vole.

Sve ove kvalitete je sam Kromer posedovao u veoma visokom stepenu; nikada nije bio gnevniiji nego kada ga izvedu sa svog skrovitog mesta, kada je realnost koja je ranije bila poznata samo nekolicini iza scene [postala] patent za ceo svet.⁷⁵ Bio bi zaista ponosan da ostane manje-više skriven [i] da vuče konce.⁷⁶ U zamenu, i da bi sebi uopšte omogućio da radi, birokrata mora da se oseća zaštićenim od kontrole to jest, od pohvala kao i od ukora od svih javnih institucija, bilo Parlamenta, bilo Engleskog odeljenja, bilo štampe. Svaki porast demokratije ili čak jednostavno funkcionisanje postojećih demokratskih institucija može samo biti opasno jer je nemoguće vladati narodom putem naroda, narodom Indije putem naroda Engleske.⁷⁷ Birokratija je uvek vladavina stručnjaka, iskusne manjine koja treba da se odupre kako god zna neprestanom pritisku neiskusne većine. Svaki je narod suštinski neiskusna većina i zato

⁷³ Iz pisma lordu Rouzberiju 1886. *Ibid.*, p. 134.

⁷⁴ *Ibid.*, str. 352.

⁷⁵ Iz pisma lordu Rouzberiju 1893. *Ibid.*, p. 204-205.

⁷⁶ Iz pisma lordu Rouzberiju 1893. *Ibid.*, p. 192.

⁷⁷ Iz Kromerovog govora u Parlamentu posle 1904. *Ibid.*, p. 311.

mu ne treba poveriti tako visoko specijalizovane poslove kao što su politika i javni poslovi. Ne pretpostavlja se, štaviše, da birokrate imaju ikakve opšte ideje o političkim stvarima; njih patriotizam nikada ne treba da odvede tako daleko da poveruju u dobrotu koja je sadržana u političkim principima njihove sopstvene zemlje; to bi rezultiralo samo jeftinom imitativnom primenom tih principa na vladu zaostalog stanovništva, što je, prema Kromeru, bila principijelna greška francuskog sistema.⁷⁸

Niko ne bi došao na pomisao da tvrdi kako je Sesil Roudz patio od nedostatka taštine. Prema Džejmsonu, on je očekivao da ga pamte bar četiri hiljade godina. Ipak, uprkos svom neograničenom apetitu za veličanje sebe samog, on se dosetio iste ideje vladanja putem tajnosti kao i preskromni lord Kromer. Izuzetno rad pisanju testamenata, Roudz je u svima njima insistirao (tokom dve decenije svog javnog života) da njegov novac treba da se upotrebi za osnivanje tajnog društva... za sprovođenje njegove zamisli, koje je trebalo da bude organizovano kao Lojolino društvo, da se izdržava od bogatstva sakupljenog od onih koji imaju aspiraciju i želju da nešto urade, tako da bi konačno postojalo između dve ili tri hiljade ljudi u cvetu mladosti raspršenih po celom svetu, kojima bi u najosetljivijem periodu života u svest bio utisnut njegov san o Osnivaču, od kojih bi svaki, štaviše, bio naročito matematički izabran prema Osnivačevoj svrsi.⁷⁹ Mnogo dalekovidiji od Kromera, Roudz je društvo odmah otvorio svim članovima nordijske rase⁸⁰, tako da cilj nije toliko bio rast i slava Velike Britanije njena okupacija celog afričkog kontinenta, Svete zemlje, doline Eufrata, ostrva Kipra i Kandije, cele Južne Amerike, pacifičkih ostrva... celog Malajskog arhipelaga, morskih granica Kine i Japana [i] konačno vraćanje Sjedinjenih Država⁸¹ koliko ekspanzija nordijske rase koja bi, organizovana u tajno društvo, uspostavila birokratsku vladavinu nad svim narodima na zemlji.

Roudzovu monstruožnu urođenu taštinu je savladalo i navelo ga da otkrije čari tajnosti ono isto što je savladalo i Kromerovo urođeno osećanje dužnosti: otkriće ekspanzije koja ne bi bila vođena specifičnim apetitom

⁷⁸ Tokom pregovora i razmišljanja o obliku uprave za aneksiju Sudana, Kromer je insistirao na tome da očuva celu stvar izvan sfere francuskog uticaja; ne zato što je želeo da osigura monopol u Africi za Englesku, već više zbog toga što mu je krajnja želja bila poverenje u primenu njihovog sistema uprave na podređene rase (iz pisma Solzberiju 1899, *Ibid.*, str. 248).

⁷⁹ Roudz je sačinio šest testamenata (prvi je napisan već 1877) i u svima se pominje tajno društvo. Za opšte citate vidi Basil Williams, *Cecil Rhodes*, London, 1921. i Millin, *op. cit.*, pp. 128 i 331 (citirano sa dozvolom W. T. Steada).

⁸⁰ Dobro se zna da je Roudzovo tajno društvo završilo kao vrlo uvažena *Rhodes Scholarship Association* koja je čak i danas, osim Englezima, otvorena i pripadnicima nordijskih rasa, kao što su Nemci, Skandinavci i Amerikanci.

⁸¹ Basil Williams, *op. cit.*, p. 51.

prema nekoj posebnoj zemlji već se shvatala kao poseban proces u kojem bi svaka zemlja služila kao stepenica za dalju ekspanziju. Sa stanovišta takvog koncepta, želju za slavom više ne može da zadovolji trijumf nad nekim određenim narodom, niti osećaj dužnosti može da se ispuni kroz svest o određenim službama ili o ispunjenju određenih zadataka. Bez obzira na kvalitete ili lične greške, čim neko uđe u vrtlog beskrajnog procesa ekspanzije, on će, takoreći, prestati da bude ono što je bio i slušaće zakone kretanja, identifikovaće se sa anonimnim silama kojima treba da služi kako bi ceo proces održavao; misliće o sebi kao o pukoj funkciji i na kraju će takvu funkcionalnost, takvo otelovljenje dinamičkog trenda, smatrati svojim najvećim mogućim dostignućem. Tako on zaista ne može, kako je Roudz bio dovoljno sulud da kaže, da učini ništa loše, sve što bi učinio postalo bi ispravno. Njegova dužnost je bila da radi ono što želi. On je sebe smatrao bogom ništa manje.⁸² Ali kada je lord Kromer birokrate nazvao instrumentima od neuporedive vrednosti za sprovođenje politike imperijalizma⁸³, on je, zdrave pameti, istakao istu pojavu: ljude koji sebe dobrovoljno degradiraju u puke instrumente ili u puke funkcije.

Očigledno je da oni tajni i anonimni agenti ekspanzionističkih snaga nisu osećali nikakvu obavezu prema zakonima koje su stvorili ljudi. Jedini zakon koji su oni poštovali bio je zakon ekspanzije i jedini dokaz njihove zakonitosti bio je uspeh. Morali su da budu spremni da savršeno dobrovoljno padnu u potpuni zaborav, čim se neuspeh dokaže, ako iz nekog razloga više nisu bili instrumenti od neprocenjive vrednosti. Sve dok su bili uspešni, osećanje da otelovljuju snage veće od sebe činilo je da relativno lako daju ostavku i čak da preziru aplauz i glorifikaciju. Oni su bili čudovišta hira kad su uspešni i čudovišta skromnosti pri neuspehu.

Na birokratiji kao obliku vladavine i njene inherentne zamene zakona privremenim i promenljivim dekretima, zasniva se ono praznoverje o mogućnoj i magičnoj identifikaciji čoveka sa silama istorije. Ideal takve državne zajednice uvek će biti čovek iza scene koji povlači konce istorije. Kromer je konačno izbegavao svaki pisani dokument, ili, bilo šta opipljivo⁸⁴ u odnosu s Egiptom čak i proglašenje aneksije da bi bio slobodan da poštuje samo zakon ekspanzije, bez obaveze prema ugovoru koji je potpisala ljudska ruka. Baš tako birokrata izbegava svaki opšti zakon, držeći sve situacije separatno putem dekreta, jer unutrašnja stabilnost zakona preti da uspostavi stalnu zajednicu u kojoj možda niko ne bi bio bog jer bi svi morali da poštuju zakon.

⁸² Millin, *op. cit.*, p. 92.

⁸³ Cromer, *op. cit.*

⁸⁴ Iz pisma lorda Kormera lordu Rouzberiju 1886. Zetland, *op. cit.*, p. 134.

Dve ključne figure u tom sistemu, čija je sama suština proces bez cilja, jesu na jednoj strani birokrata a na drugoj tajni agent. Oba tipa, dokle god su služila samo britanski imperijalizam, uopšte nisu sasvim poricala da potiču od ubica zmajeva i zaštitnika slabih, i zato uopšte nisu dovela birokratske režime do ekstrema koji su ovima svojstveni. Skoro dve decenije posle Kromerove smrti, britanski birokrata je znao da administrativni masakri mogu da sačuvaju Indiju unutar britanske imperije, ali je znao takođe kolika bi utopija bilo pokušati da se dobije podrška omrznutog Engleskog odeljenja za inače dosta realističan plan.⁸⁵ Lord Kerzon, vicekralj Indije, nije pokazao ništa od Kromerove otmenosti i bio je sasvim tipičan predstavnik društva koje je bilo sve spremnije da prihvati rasne standarde gomile, ali u obliku pomodnog snobizma.⁸⁶ Ali snobizam je neusklađiv sa fanatizmom i stoga nikada zaista efikasan.

To se isto odnosi i na članove Britanske tajne službe. I oni su slavnog porekla – ono što su istrebljivači zmajeva bili u odnosu na birokrate, to je avanturista za tajnog agenta – i oni s razlogom mogu da polažu pravo na osnivačku legendu, legendu Velike igre kako ju je Radjard Kipling ispričao u *Kimu*.

Naravno, svaki avanturista zna šta Kipling misli kad slavi Kima što je voleo igru radi igre. Svaka ličnost sposobna da se još uvek čudi ovom velikom i divnom svetu zna da je to što misionari i sekretari dobrotvornih društava ne mogu da vide njenu lepotu – slab argument protiv igre. Izgleda da još manje ima prava da govori onaj ko misli da je greh poljubiti usta bele devojkice, a vrlina poljubiti stopalo crnca.⁸⁷ Pošto treba živeti sâm život i voleti ga njega samog radi, avantura i ljubav prema igri nje same radi postaju najintenzivniji simbol ljudskog života. To podvlačenje strasne humanosti čini *Kima* jedinim romanom imperijalističke ere u kojem više i niže vrste vezuje iskreno bratstvo, gde Kim, sahib i sahibov sin, može s pravom da govori o nama kad govori o ljudskom lancu, o

⁸⁵ U indijski sistem vladavine putem izve taja... sumnjalo se (u Engleskoj). Nije bilo porote u Indiji, a sve sudije su bile plaćeni službenici Krune, mnogi od njih su se po volji mogli odstraniti ... Neki zagovornici zakona bili su dosta zabrinuti zbog takozvanog uspeha indijskog eksperimenta. Ako, govorili su, despotizam i birokratija tako dobro funkcioni u Indiji, neće li to možda u neko doba biti iskorišćeno kao argument za uvođenje istog sistema ovde? Vlada Indije je, u svakom slučaju, sasvim dobro znala da bi trebalo da opravda svoje postojanje i svoju politiku pred javnim mnjenjem u Engleskoj, a znala je sasvim dobro i da to javno mnjenje neće tolerisati ugnjetavanje (A. Carhill, *op. cit.*, pp. 70 i 41-42).

⁸⁶ Harold Nicolson u svom *Curzon: The Last Phase 1919-1925, Boston-New York, 1934*, priča sledeću priču: Iza flandrijske linije fronta bila je velika pivovara u čijim bi se bačvama obični vojnici kupali vraćajući se iz rovova. Povelili su Kerzona da vidi taj danteovski prizor. On je sa interesovanjem gledao stotinu golih prilika kako se zabavljaju u pari. Zaboga!, rekao je, nisam imao pojma da niže klase imaju tako belu kožu. Kerzon je poricao autentičnost priče ali mu se ipak dopadala. (pp. 47-48).

⁸⁷ Carhill, *op. cit.*, p. 88.

svima na jednom povocu . Ima više ponosa u tome mi koje je strano u ustima onih koji veruju u imperijalizam nego u potpunoj anonimnosti ljudi koji su ponosni što nemaju ime već samo broj i slovo , više od običnog ponosa što [neko] ima cenu na čelu . Ljudi postaju drugovi po zajedničkom iskustvu da su oni kad žive u opasnosti, strahu, stalnom iznenađenju, u krajnjem nedostatku navika, stalnoj spremnosti da promene identitet simboli samog života, na primer simboli događanja širom Indije, koji neposredno dele život sa svim onim što kao čamčić juri po celom Indu , i zato više nije sam, pojedinac u vrtlogu , tako reći uhvaćen u klopku ograničenjima sopstvene ličnosti i nacionalnosti. Igrajući Veliku igru, čovek može da se oseti kao da živi jedino vredan život jer je ogoljen od svega što bi se još moglo smatrati nekom poštapalicom. Izgleda da je ostao sam život, u fantastično intenziviranoj čistoti, kad čovek sebe odseče od običnih društvenih veza, porodice, regularnih zanimanja, konačnih ciljeva i od rezervisanog mesta u zajednici kojoj po rođenju pripada. Velika igra je završena kad svi umru. Ne pre toga. Kad neko umre, kad se život završi, ne pre, ne kada postigne ono što je možda želeo. To što igra nema krajnju svrhu, čini je tako opasno sličnom samom životu.

Nesvrhovitost je upravo šarm Kimove egzistencije. Nije on zbog Engleske prihvatio čudne dužnosti, niti radi Indije, niti iz bilo kog drugog vrednog ili bezvrednog razloga. Možda bi njemu odgovarale imperijalističke ideje kao ekspanzija radi ekspanzije ili vlast radi vlasti, ali ne bi mu bilo posebno stalo i u svakom slučaju ne bi konstruisao neku takvu formulu. Stao je na čudan put onih koji se ne pitaju zašto / već koji delaju i umiru , ne postavivši čak ni prvo pitanje. Jedino iskušenje je bila suštinska beskrajnost igre i tajnost kao takva. A tajnost, opet, izgleda kao simbol osnovne misterioznosti života.

Na neki način nije bila greška rođenih avanturista, koji su po samoj svojoj prirodi bili izvan društva i izvan državnih zajednica, to što su u imperijalizmu našli političku igru koja je po definiciji bila beskajna; oni nisu nužno morali da znaju da beskrajna igra u politici može da se završi samo katastrofom i da se političko ćutanje nikada ne završava ničim plemenitijim nego što je vulgarni dvostruki špijun. Sa tim igračima Velike igre šala je bila u tome što su njihovi poslodavci znali šta ovi žele i što su njihovu strast prema anonimnosti koristili za obično špijuniranje. Ali to je bio privremeni trijumf investitora gladnih profita i oni su bili glupo izigrani kada su nekoliko decenija kasnije sreli igrače igre totalitarizma, igre igrane bez skrivenih motiva kao što je profit ali igre koja se zato igra sa tako ubistvenom efikasnošću da je prožderala čak i one koji su je finansirali.

Međutim, pre nego što se ovo dogodilo, imperijalisti su uništili najboljeg čoveka koji je ikada od avanturiste (sa jakom primesom istrebljivača zmajeva) postao tajni agent, Lorensa od Arabije. Nikada eksperiment tajne

politike nije čistije vršio pošteniji čovek. Lorens je bez straha eksperimentisao na sebi, a onda se vratio i poverovao da pripada izgubljenoj generaciji. On je mislio da je razlog u tome što su opet izašli starci i oduzeli nam našu pobeđu da bi ponovo stvorili [svet] sličan predašnjem svetu u kom su živeli.⁸⁸ Zapravo su starci čak i tu bili sasvim neefikasni i predali su njihovu pobeđu, zajedno sa svojom vlašću, drugim ljudima iste izgubljene generacije, koji nisu bili ni stariji niti toliko različiti od Lorensa. Jedina je razlika bila u tome što se Lorens još uvek čvrsto držao moralnosti koja je, međutim, već izgubila sve objektivne osnove i sastojala se samo od neke vrste privatnog i neizbežno kihotskog viteškog držanja.

Lorens je bio zaveden da postane tajni agent u Arabiji zbog svoje jake želje da napusti svet glupog respekta koji je postalo jednostavno besmisleno nastavljati, zbog gađenja prema svetu, ali i prema sebi. U arapskoj civilizaciji ga je najviše privlačilo jevanđelje ogoljenosti ... [koje] očigledno takođe sadrži neku vrstu moralne ogoljenosti, koje je sebe sasvim očistilo od domaćih bogova.⁸⁹ Kada se vratio u englesku civilizaciju, najviše je pokušavao da izbegne da živi sopstveni život, tako da se na kraju na prvi pogled neshvatljivo prijavio kao običan vojnik u Britansku vojsku, jedinu instituciju u kojoj muška čast može da se poistoveti sa gubitkom individualnosti.

Kada je, izbijanjem Prvog svetskog rata, T. E. Lorens poslat Arapima na Bliski Istok sa zadatkom da ih digne na ustanak protiv njihovih turskih gospodara i da ih natera da se bore na britanskoj strani, on je dospao u središte Velike igre. Svoju svrhu je mogao da ispuni samo ako se među arapskim plemenima probudi nacionalni pokret, arapski pokret koji je konačno trebalo da služi britanskom imperijalizmu. Trebalo je da se Lorens ponaša kao da je arapski nacionalni pokret njegov prevashodni interes i to je tako dobro radio da je i sam poverovao. Ali kako ni tu nije pripadao, konačno on nije mogao da misli njihovu misao i da poprimi njihov karakter.⁹⁰ Pretvarajući se da je Arapin, on je jedino mogao da izgubi svoje englesko biće,⁹¹ i bio je fasciniran potpunom tajnošću samopovlačenja radije nego što bi pristao da se zavarava onim što je bilo očito opravdanje, dobrotvorna vladavina nad zaostalim narodima, kojim je lord Kromer mogao da se služi. Za generaciju stariji i tužniji od Kromera, njega je očarala uloga koja je tražila generalnu popravku cele njegove ličnosti dok se nije uklopio u Veliku igru, sve dok nije postao otelovljenje snage arapskog nacionalnog

⁸⁸ T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, predgovor prvom izdanju (1926), koji je po savetu Džordža Bernarda ova bio izostavljen iz kasnijeg izdanja. Vidi T. E. Lawrence, *Letters*, izdao David Garnett, New York, 1939, p. 262 ff.

⁸⁹ Iz pisma pisanog 1918. *Letters*, p. 244.

⁹⁰ T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Garden City, 1938, chapter I.

⁹¹ *Ibid.*

pokreta, sve dok nije izgubio svu prirodnu taštinu u tajanstvenom savezu sa snagama neminovno većim od njega, bez obzira na njegovu veličinu, sve dok nije postigao smrtni prezir, ne prema drugim ljudima već prema svemu što oni rade na svoju inicijativu a ne u savezu sa silama istorije.

Kada je pred kraj rata Lorens morao da napusti pretenzije da bude tajni agent i da nekako povрати svoje englesko biće,⁹² gledao je na Zapad i njegove konvencije drugim očima: za mene su oni sve to uništili.⁹³ Iz Velike igre neprocenjive veličine koju nije glorifikovao ili ograničavao bilo kakav publicitet i koja ga je sa svega dvadesetak godina, uzdigla iznad kraljeva i premijera jer je on sve njih postavljao ili se njima igrao⁹⁴, Lorens je došao kući sa opsesivnom željom za anonimnošću i dubokim uverenjem da ga ništa što bi još uvek možda mogao da uradi sa svojim životom ne bi nikako zadovoljilo. Došao je do tog zaključka jer je savršeno razumeo da nije on bio velik, već da je to bila uloga koju je adekvatno preuzeo, da je njegova veličina bila rezultat Igre a ne njegov lični proizvod. Sada on nije više želeo da bude veliki, pošto je odlučio da ne namerava da opet bude uvažen, on je time bio zaista izlečen ... od svake želje da ikada išta učini za sebe.⁹⁵ Bio je fantom snage a postao je fantom među živima onda kad mu je snaga, funkcija oduzeta. On je mahnito želeo da odigra još jednu ulogu, a to je upravo bila ona igra oko koje ga je Džordž Bernard Šo ispitivao s tolikom dobronamernošću ali s nerazumevanjem, kao da govori iz nekog drugog veka, ne shvatajući zašto neko ko je toliko postigao ne bi sve otvoreno rekao.⁹⁶ Samo neka druga uloga, druga funkcija bila bi dovoljno jaka da spreči i njega samog i svet da ga identifikuju sa delima u Arabiji, da zamene njegovo staro biće sa novom ličnošću. Nije želeo da postane Lorens od Arabije, pošto, u suštini, nije želeo da spase svoje novo biće posle gubitka starog. Njegova je veličina u tome što je bio dovoljno strastan da odbije jeftine kompromise i lake puteve u realnost i ugled, što nije nikada izgubio svest o tome da je on samo funkcija i da igra

⁹² Kako je to bio nejasan i težak proces, ilustruje sledeća anegdota: Lorens je primio poziv na večeru kod Klardžijevih i na prijem posle toga kod supruge Harija Lindzija. Izbegao je večeru, ali je na prijem došao u arapskoj odeći. To se dogodilo 1919. *Letters*, p. 272, note 1.

⁹³ Lawrence, *op. cit.*, ch. I.

⁹⁴ Lorens je napisao 1929: "Svako ko se uspeo tako brzo kao ja... i ko je video tako mnogo od unutra njosti vrha sveta, mogao bi sasvim lako da izgubi svoje aspiracije i da postane umoran od običnih motiva akcije koji su ga gurali dok nije došao do vrha. Ja nisam bio kralj ili premijer, ali sam ih ja postavljao ili se igrao njima, i posle toga ja u tom pravcu vi i nisam imao ta da činim" (*Letters*, p. 653).

⁹⁵ *Ibid.*, pp. 244, 447, 450. Posebno uporedi pismo iz 1918. (p. 244) sa dva pisma Džordžu Bernardu Šou iz 1923 (p. 447) i 1928 (p. 616).

⁹⁶ Džordž Bernard Šo, pitajući Lorensa 1928, "Koji vi igru stvarno igrate", nagovestio je da smatra da njegova uloga u vojsci ili to što je tražio posao noćnog čuvara (za koje može dobiti dobre preporuke) nije bilo autentično.

ulogu, te da zato ne sme da ima nikakvu beneficiju od onoga što je uradio u Arabiji. Počasti koje je zaslužio odbio je. Poslovi koji su mu ponudeni na osnovu njegove reputacije morali su biti odbijeni, on ne bi dozvolio da eksploatiše svoj uspeh, niti bi sebi dozvolio da profitira pišući ijedan plaćeni članak pod imenom Lorens.⁹⁷

Priča o T. E. Lorensu u svojoj njenoj podsticajnoj gorčini i veličini nije jednostavna priča o plaćenom činovniku ili najmljenom špijunu, već upravo priča o istinskom agentu ili funkcioneru, ili o nekome ko je zaista verovao da je ušao ili bio uveden u tok istorijskih neminovnosti i postao funkcioner ili agent tajnih sila koje vladaju svetom. Probio sam ulaz niz večni tok i zato je išlo brže nego kod onih koji su gurnuti popreko ili uzvodno. Konačno, ja nisam verovao u arapski pokret: ali sam mislio da je on neophodan u svoje vreme i na svom mestu.⁹⁸ Baš kao što je Kromer vladao Egiptom radi Indije, ili Roudz Južnom Afrikom radi kasnije ekspanzije, Lorens je radio za neke kasnije nepredvidljive svrhe. U odsustvu mirne, čiste savesti o nekom ograničenom dostignuću, jedino zadovoljstvo koje je on iz ovoga mogao da dobije dolazi od smisla samog funkcionisanja, od toga što te je zahvatio i što te vodi jedan veliki pokret. Kad se vratio u London, očajan, pokušaće da nađe neku zamenu za tu vrstu samozadovoljavanja i moći će da je dobije samo iz žestoke brzine na motociklu.⁹⁹ Iako Lorensa još uvek nije zgrabio fanatizam ideologije pokreta, možda zato što je bio suviše obrazovan za praznoverja svoga vremena, on je već iskusio tu fascinaciju, zasnovanu na očaju sveukupne ljudske odgovornosti, koju pritiskaju večni tok i njegovo večno kretanje. On je tu uronio i od njega ništa nije ostalo osim neke neobjašnjive pristojnosti i ponosa da gura pravim putem. Još uvek sam zbunjen koliko ličnost vredi: mislim mnogo, ako gura pravim putem.¹⁰⁰ To je onda kraj istinskog ponosa zapadnog čoveka koji više ne računa na kraj u sebi, koji više ne čini ništa od sebe, niti išta tako čisto svoje lično¹⁰¹ kao što je nametanje zakona svetu, već ima šansu samo ako gura pravim putem, u savezu sa tajnim silama istorije i nužnosti čija je on samo funkcija.

Kada je evropska gomila otkrila da bela koža u Africi može biti lepa vrlina,¹⁰² kada je engleski osvajač u Indiji postao administrator koji više ne veruje u univerzalnu važnost zakona, već je uveren u sopstvenu sposobnost da upravlja i vlada, kada su se istrebljivači zmajeva pretvorili

⁹⁷ Garnett, *op. cit.*, p. 264.

⁹⁸ *Letters*, 1930, p. 693.

⁹⁹ *Ibid.*, 1924, p. 456.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p. 693.

¹⁰¹ Lawrence, *op. cit.*, chapter I.

¹⁰² Millin, *op. cit.*, p. 115.

ili u bele ljude više rase ili u birokrate i špijune, igrajući Veliku igru beskrajne zadnje namere u beskrajnom poretku, kada je britanska tajna služba (naročito posle Prvog svetskog rata) počela da privlači najbolje engleske sinove, koji su više voleli da služe tajanstvenim silama širom sveta nego zajedničkom dobru svoje zemlje izgledalo je da je spremna scena za sve moguće užase. Svi su pred očima imali mnogo elemenata koji bi na okupu mogli da stvore totalitarnu vladavinu na temelju rasizma. Indijski birokrati su predložili administrativne masakre, dok su se afrički činovnici izjasnili da neće dopustiti da bilo kakvi etički razlozi, kao što su prava čoveka, stanu na put beloj vladavini.¹⁰³

Iako je britanska imperijalna uprava potonula do izvesnog nivoa vulgarnosti, bila je srećna činjenica to što je između dva rata okrutnost igrala manju ulogu nego ikada ranije i što je uvek bio čuvan minimum ljudskih prava. To je ta umerenost usred čistog ludila koja je popločala put onome što je Čerčil nazvao ukidanje Imperije Njenog veličanstva i koja je konačno mogla da dovede do preobražaja engleske nacije u Komonvelt engleskih naroda.

¹⁰³ Kao to je kazao ser Tomas Vat, građanin Južne Afrike britanskog porekla. Vidi Barnes, *op. cit.*, p. 230.